

Izvorni znanstveni rad
949.713 "18" : 329.17 (497.13 Dalmacija)

PRILOG POZNAVANJU POLITIČKOG PROGRAMA NARODNE STRANKE U DALMACIJI 1869—1870. GODINE

Petar Korunić

Dokumenti, objavljeni u ovom prilogu, čuvaju se u ostavštini Matije Mrazovića (Zagreb, Arhiv JAZU, XV 46 B). To su pisma i politički programi istaknutih narodnjaka političara iz Dalmacije (M. Pavlinovića, K. Vojnovića, M. Klaića, I. Danila, S. Ljubiše, P. Preradovića). Upućena su, uglavnom, M. Mrazoviću kao stvarnom vođi hrvatske *Narodne stranke*.

U toj građi nalazimo vrijednih podataka o međusobnim odnosima hrvatskih političara (i njihove *Narodne stranke*) iz sjeverne Hrvatske i hrvatskih političara/preporoditelja (također njihove *Narodne stranke*) iz Dalmacije; zatim, o političkim idejama/programima dalmatinskih narodnjaka, kao i o njihovim međusobnim odnosima unutar stranke.

Hrvatski su preporoditelji/narodnjaci u Dalmaciji u svojoj političkoj ideologiji, od 1860/61. godine dalje, iznosili *hrvatski nacionalno-politički program* (tražili su sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom i time izražavali zahtjev za ujedinjenjem hrvatskih pokrajina u jedinstvenu hrvatsku državu) i, ujedno, ideju (različitog sadržaja) o *južnoslavenskoj zajednici*.¹ I ova građa — koju, zbog opširnosti teksta, na ovom mjestu ne možemo temeljitije komentirati — sadrži ta stajališta, donosi nove programe i gledišta, prije svega M. Pavlinovića, ali i drugih narodnjaka, iz 1870. godine.

¹ O narodnom preporodu u Dalmaciji usporedi: R. Petrović, *Nacionalno pitanje u Dalmaciji u XIX stoljeću (Narodna stranka i nacionalno pitanje 1860—1880)*, Sarajevo 1963; N. Stančić, *Hrvatska nacionalna ideologija preporodnog pokreta u Dalmaciji (M. Pavlinović i njegov krug)*, Zagreb 1980; G. Novak, *Povijest Splita*, knj. III, Split 1965; zbornici: *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri*, Zagreb 1969; te *Dalmacija 1870*, Zadar 1972; zatim časopise posvećene tim problemima: *Zadarska revija* XI, 1962, br. 4—5, *Radovi Instituta JAZU u Zadru* IX, 1972.

A o objavljenoj korespondenciji M. Pavlinovića, o kojem je ovdje najviše riječ, usporedi: A. Palavršić — B. Zelić, *Korespondencija M. Pavlinovića*, Izdanja Historijskog arhiva u Splitu, sv. 4, Split 1962; Seid M. Traljić, *Pisma M. Pavlinovića F. Račkom i J. J. Strossmayeru šezdesetih godina XIX st.*, Institut JAZU u Zadru, sv. X, str. 397—416, Zadar 1963; K. Eterović, *Nekoliko pisama don M. Pavlinovića ocu S. Zlatoriću*, *Nova revija* br. 1, Makarska 1931; H. Morović, *Nekoliko pisama M. Pavlinovića*, *Mogućnosti*, br. 2, Split 1963; D. Berić, *Iz korespondencije kap. N. Dubokovića*, *Radovi*, sv. V, Pedagoške akademije, Split 1963; B. Zelić-Bučan, *Stotinjak pisama M. Pavlinovića*, *Izdanja Historijskog arhiva u Splitu*, sv. 7, Split 1969.

Nakon boravka M. Mrazovića u Dalmaciji 1869, M. Pavlinović je — u nastojanju da *Narodnu stranku* u Dalmaciji organizacijski »preustroji« i djelotvorno/mobilizacijski usmjeri — sastavio politički program, pod naslovom: »Hrvatska misao (Program)«,² u kojem je izložio, oslanjajući se na svoj dotadašnji ideološki sustav, novu akcionu hrvatsku nacionalno-političku ideologiju.

Preko K. Vojnovića Pavlinović je taj program poslao M. Mrazoviću, s molbom da ga pošalje Strossmayeru i F. Račkom. Vojnović je »Hrvatsku misao« preporučio Mrazoviću, složivši se potpuno s novim programom M. Pavlinovića.³ Biskup J. J. Strossmayer i F. Rački su u Đakovu proučili taj program i, uglavnom, složili se s »Hrvatskom misli« M. Pavlinovića.⁴

Komentirajući »Hrvatsku misao«, F. Rački je u opširnom pismu M. Mrazoviću istakao da se hrvatski političari »slažu« sa zahtjevom M. Pavlinovića da se postigne cjelokupnost i samostalnost hrvatske države: »Ne treba ni napomenuti da se svi slažemo s ovimi 'misli' što se govori o cjelokupnosti i samostalnosti Trojedne kraljevine; isto tako da imademo težiti za onom državnom samostalnosti njezinom, koja se ondje navodi.«⁵

Strossmayer i Rački su se također složili s Pavlinovićem da modernu hrvatsku državu treba osnovati/organizirati na temeljima njezine političke i državne/državnopravne tradicije; drugim riječima, da je valja temeljiti na skupnim institucijama vlastite povijesne zajednice. Ali je Rački uočio: prvo, da je Pavlinović slobodnu i samostalnu/cjelokupnu Hrvatsku vidio u budućoj »višjoj zajednici jugoslovenskoj«;⁶ drugo, da Pavlinovićevo *hrvatstvo* (ako ga shvatimo kao vrijednost i izraz/osjećaj nacionalno-političkog i kulturnog identiteta) nema hegemonističko i ekskluzivno značenje. O tome Rački piše: »(...) i mi priznajemo, da se sva prošlost i državni položaj Trojednice osniva na *hrvatstvu*, i da će ona samo iz njega crpiti svoju snagu. Isto tako drago mi (je) bilo opaziti, da Pavlinović, kao što se moglo od njegova duha očekivati, ne stavlja *hrvatstvo* u takovu sa *srbstvom* oprieuku, da se nebi dali na sklad dovesti u višjoj zajednici jugoslovenskoj, koja ima biti konačni cilj našem *potomstvu*. U tom se upravo Pavlinović razlikuje od ekskluzivnosti hrvatske naših Starčevića i Kvaternika s jedne i od srbskih extremista s druge strane. 'Hrvati svi i svuda' upravo se tako ima odsuditi kano 'Srbi svi i svuda'.«

² Usp. bilješku br. 29.

³ Usp. dokument br. III i IV.

⁴ Usp. dokument br. IV.

⁵ Usp. isti dokument br. IV.

⁶ Polazeći od kulturnih i nacionalno-političkih identiteta u južnoslavenskih naroda i zagovarajući njihovo udruženje u južnoslavensku konfederativnu zajednicu (Jugoslaviju) M. Pavlinović je pisao: »Jugoslavenski će savez, s' jedne učuvati najsvetije osobnosti: Slovincu, Hrvat, Srbu, Bugaru, a s' druge (strane) će zadržati zajedničku nezavisnost od vanjskoga premoćja. Svi ti narodi imaju različitih domaćih interesa; ali su svim jednaki interesi na Dunavu i na Jadranskom moru. Jugoslavija će biti krasna i velika; ali ne poput jedinstvene Francuske, nit poput Italije, ni poput Njemačke; nego poput Švajcarske, jali poput sjedinjenih Amerika. Bolje rekuć, Jugoslavija će biti, kako najbolje Jugoslaviji dolikuje da bude: zajednica bratinskih naroda, savez državâ nerazdruživih družica.« (Usp. bilj. br. 29.)

Polazeći od tog svog programa, M. Pavlinović je 1870. zahtijevao da se *Narodna stranka*, prije izbora za Dalmatinski sabor, jasno izjasni za sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom: da se javno opredijeli za »odlučnu obranu državnoga hrvatskoga prava, odnosno našega prava na sjedinjenje (Dalmacije) s Hrvatskom«. Zahtijevao je da *Narodna stranka* prijede na »čisto polje političkog rada«. U tome su ga podupirali K. Vojnović, L. Monti, Đ. Vojnović, J. Raimondi, I. Dešković, L. Kukuljica i drugi narodnjaci, većim dijelom iz srednje i južne Dalmacije. A u tom je smjeru dalmatinske narodnjake poticao i M. Mrazović; on je pokušao na to privoljeti M. Klaića i I. Danila (zadarsku grupu) koji su zahtijevali da se *Narodna stranka*, zbog tadašnjih nepovoljnih prilika u zemlji i u Monarhiji uopće, javno ne izjasni za sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom. Zbog toga je nastao sukob između narodnjaka okupljenih oko M. Klaića, I. Danila, N. Nodila i I. Vrankovića na drugoj strani.

Pa ipak, nakon pobjede narodnjaka na izborima 1870, uspostavljena je njihova suradnja i jedinstvo *Narodne stranke*. A P. Preradović je, obaviješten o tome iz Dalmacije i u Beču od najviših političkih krugova, javio M. Mrazoviću da još uvijek nije pogodno vrijeme da Dalmatinski sabor zahtijeva sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom: »Što se tiče Dalmacije, ostajem pri onom što sam Vam zadnji put u Beču ustmeno kazao: za sada još nije vrijeme, da se u njoj o sdruženju s Hrvatskom govori. Ja sam se uslied Vašega pisma na novo o toj stvari uputio i mogu Vam dvoje kazati; prvo, da bi vlada na izjavu u Dalmatinskom saboru za sdruženje s Hrvatskom odgovorila razpustom sabora, a lahko bi joj za rukom pošlo poznatim načinom pri novih izborih oteći narodnjakom ovu jedva stečenu malu većinu; drugo, želja za udruženjem s vami (Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom; op. P. K.) nije u Dalmaciji još prodrila duboko u narod; dapače, veća strana tamošnjega svieta neće ni da čuje o tom sdruženju. S toga pri zadnjih izborih na mnogih mjestih birači su samo pod uvjetom da ne bude govora o sdruženju, dotičnom narodnjaku svoj glas dali.« (Dokument br. XXV)

O tim događajima te o toj burnoj i prijelomnoj 1870. godini u Dalmaciji, uz dosadašnje izvore, govori i ova dragocjena građa, koju dajemo javnosti.⁷

⁷ U vezi s tim, te o nacionalnom i individualnom, o hrvatstvu (kao akcionom nacionalno-političkom programu) i jugoslavizmu (kao ideji o kulturnoj i političkoj zajednici) u političkoj ideologiji M. Pavlinovića, raspravljat ćemo u slijedećem broju HZ.

I.

I. DANILO⁸ — M. MRAZOVIĆU⁹

»Dragi prijatelju!

Evo ti po tvom Lacku¹⁰ šaljem najpre pozdrav, pa i (ne)što drugo, čemu je možda doprinijelo tvoje ovdašnje boravljenje.¹¹

Mogao sam zaviriti u neke zapiske tvoga visokoga prijatelja¹² u koga si bio ovdje gost, u kojih je bilo koješta o političkih stvarih, viših i nižih, koje se nam košulje (naše kože) tiče. Htjelo bi se nagnuti pažnju na *slavjansku budućnost* Dalmacije, i promijeniti politiku austrijsku prema Turčinu; a uz to i protiviti se mađarskoj politici prema Hrvatskoj: o sjedinjenju (Dalmacije s Hrvatskom; op. P. K.) ni rieči. Ja mogu slutiti, da je u ovom nacrtu nekakav program, koji bi bio došao sa visoka, i možda naročito, ako i kradomice, meni donesen do znanja. Mogla bi biti i zamka, da bi se ublažili udarci Narodne stranke na bližnjem (budućem) saboru, koji se izčeka (očekuje, P. K.) burom. Dokle se Klaić¹³ ne povрати i s njime ne posavjetujem, ja se činim svemu tome nevješt. Međutim, bila bi prieka nužda da ti o dvojem što prije obavijestiš. Najprvo, ima li kakova znaka ovakova čemu tamo kod vas; drugo, što ti ob ovom misliš.

Ja mniem da bi dobro bilo, da čim sebi samom predočiš izvor, odakle si ovo doznao, propitaš o stvari u Beču po viših krugovih.

Znaj još i ovo, da sam ja međutim činio izričito znati gdje treba, da Narodna stranka ne vjeruje već nikomu ništa, dok ne vidi gotova djela. Ovaka odvjet čim ne prejudicira ništa, mislio sam da (se) može opravdati podpuno, ako se ne budemo ničemu činili vješt., niti pustim riečima išli u susret, dok se bolje stvar ne razjasni i posvjedoči. A meni je do toga poglavito, da budemo u svakom koraku s vami tamo (u Hrvatskoj) u dogovoru i suglasni.

⁸ Ivan Danilo (1820—1895), političar i publicist; sudjeluje u osnivanju lista *Il Nazionale* i u njemu (od 1862) uređuje prilog na hrvatskom jeziku: *Narodni list*. Zastupnik u Dalmatinskom saboru i u bečkom Carevinskom vijeću.

⁹ Matija Mrazović (1824—1894), odvjetnik, političar i publicist; stvarni vođa *Narodno-liberalne stranke* (1863—66) a zatim ujedinjene *Narodne stranke* (od 1866. dalje) te od 1880. jedan od prvaka *Neodvisne narodne stranke* u Hrvatskoj.

¹⁰ Lacko Mrazović; s.n. M. Mrazovića. Od studentskih dana bio je upoznat s politikom *Narodne stranke*, u koju ga je upućivao njegov otac. Za vrijeme studija u Beču (1868—70) bio je osnivač i organizator hrvatsko-slovenskog studentskog društva »Jug«.

¹¹ M. Mrazović je 1867. i 1869. boravio u Dalmaciji, gdje se sastao s mnogim istaknutim dalmatinskim narodnjacima. S njima je ugovarao program o oživotvorenju hrvatske nacionalne politike: o udruženju hrvatskog naroda (u jedinstven politički narod — hrvatsku naciju) i o ujedinjenju hrvatskih pokrajina u jedinstvenu hrvatsku državu, koja treba da bude — prema ideji/programu o osnivanju južnoslavenske savezne zajednice, koju su tada, prema dogovoru s vladom Kneževine Srbije (iz 1867. god.) zastupali hrvatski političari — ravnopravna članica buduće južnoslavenske federacije.

¹² Iako je u Dalmaciji boravio na poziv namjesnika Wagnera, M. Mrazović je (1869. god.) u Zadru bio kod vođe *Narodne stranke* M. Klaića, dok je u Splitu boravio kod K. Vojnovića, a u Makarskoj kod M. Pavlinovića.

¹³ Miho Klaić (1829—1896), istaknuti preporoditelj, narodnjak i političar; vođa *Narodne stranke* u Dalmaciji.

Pozdravi mi milostivu gospođu i krasnu Stančicu,¹⁴ pa da ste mi svi zdravi i veseli.

Prijatelj
Ivan Danilo

U Zadru, 24 kolovoza 1869.«

II.

K. VOJNOVIĆ¹⁵ — M. MRAZOVIĆU

»Dragi pobratime i Kume!

Tvoja uspomena već je sklopljena s mojom obitelji na glavi male Kristine Bare. Možeš dakle promisliti koliko sam želio znati da si mi sretno došao u Zagreb. i našao svu svoju obitelj u zdravlju.

Nije me začudilo što si me obznanio. Sumnjao sam, kako znaš, o uspjehu, i da ti pravo kažem nijesam ga ni želio. Timeo Danaos.¹⁶ Nek mrci ukopavaju mrce.

Ugledan pop¹⁷ nazad malo danah našao se s našim ercegovskim fratrma u Mostaru, koji su mu rekli da iza interconfesionalnih zakonah vole pod Turkom, u kojoj uživaju sad podpunu slobodu, i veliki upliv, nego pod Austriom, i da mrže više na licemjersku politiku Beča, nego na nasilje Talijansko!

Sve je moj prijatelju zamršeno, gdje god se okreneš. Kod nas se bjedi nemilo na narodni jezik; gore ne bi radila talijanska vlada, a može bit da bi pravednije postupala. Predloženi su za kotarski školski nadzornici najokrutniji naši dušmani, najgluplji, i pokvareni neznalice. Licemjerstvo Wagnera¹⁸ dogrdilo je, ali ne vara već nikoga. Ti si se već dobro spoznao s našim okolnostima. Nek mu Zatočnik¹⁹ skine krinku s obraza, i nek ga čini upoznati pred bijelim svijetom kao najopasnijeg namjestnika kojeg Dalmacija hrvatska igda je imala, prema kojemu Mamula²⁰ izgubio je svoje prvenstvo.

Kako će sad Zatočnik izvesti svoj program, kad mu je Granica izbjegla iz rukuh?

Kako stoje stvari kod nas, i kako se svaki dan (sve) gore izopače, postat će, mislim, pitanje, hoće li opozicija postupati kod nas kao kod vas i u Českoj, hoće li se zastupnici odalečiti od Sabora, gdje ne čine drugo nego izkajati se, dočim dušmani im iskusniji, i daju ovim prigodu svakogodišnjoj kojoj talijanskoj pobjedi na zemljištu hrvatskome.

¹⁴ Stanka Mrazović; kćerka M. Mrazovića.

¹⁵ Kosto Vojnović (1832—1902), pravnik, pravni povjesničar, narodnjak i političar. Istaknuti preporoditelj i član *Narodne stranke u Dalmaciji*, te jedan od osnivača *Neodvisne narodne stranke* u Hrvatskoj. Zastupnik u Dalmatinskom i Hrvatskom saboru. Od 1874. profesor građanskog prava na zagrebačkom Sveučilištu.

¹⁶ Timeo Danaos: timeo Danaos et dona ferentes (»bojim se Danajaca/Grka čak i kad donose darove«). Stih iz Vergilijeve Eneide, a odnosi se na trojanskog konja.

¹⁷ Pop Mihovil Pavlinović; vidi bij. br. 28.

¹⁸ Ivan Wagner; general, namjesnik Dalmacije, koji je oslonac vlasti potražio u autonomašima.

¹⁹ Zatočnik, glasilo hrvatske *Narodne stranke*; izlazi u vojnom Sisku od 1869. do 1871.

²⁰ Lazar Mamula; namjesnik Dalmacije.

Piši mi tvoje i prijateljah naših mnjenje o ovomu predmetu. Meni se već stidi, prijatelju, poć u Sabornicu, vjeru ti dajem.

Srdačno sam zagrio Lacka, kojeg je pratila bratska ljubav svuda. Svakomu je omilio, tko ga je upoznao. Preko načelnika Tripala²¹ poslao sam mu tvoje novce.

Moja supruga odvrća kumu i milostivoj gospođi i gospođici srdačne pozdrave, i moli puno za fotografije.

Moj poklon i bratski pozdrav g-di Račku,²² Perkovcu,²³ Torbaru²⁴ i Bružini.²⁵ Puno mi pozdravi Mazzura.²⁶ Kad pišeš biskupu,²⁷ spomeni me. S bogom, dragi prijatelju. Nemoj zaboraviti tvog iskrena pobratima.

Kosta Vojnović

U Splijetu, 28. kolovoza 1869.«

III.

K. VOJNOVIĆ — M. MRAZOVIĆU

»Dragi moj prijatelju!

Bićeš primio odgovor na tvoje prvo pismo.

Evo ti od strane obćenog prijatelja Mihovila²⁸ list za tebe s osnovom hrvatskog programa,²⁹ a drugi list za našeg biskupa.³⁰ Koji porabu imaš činiti, znat ćeš po njegovu pismu.

Ja se saudaram (slažem; P. K.) podpuno s osnovom obćenog našeg pobratima, i svaku svoju moć bi upotriebio za oživotvorenje *hrvatske misli*. Primijetiti ću samo:

²¹ Frane Tripalo; odvjetnik, narodnjak i političar.

²² Franjo Rački (1828—1894), povjesničar; narodnjak i političar; uz M. Mrazovića i J. J. Strossmayera jedan od najistaknutijih članova hrvatske *Narodne stranke*, a od 1880. jedan od vođa *Neodvisne narodne stranke*; predsjednik JAZU.

²³ Ivan Perkovac (1826—1871), političar, publicist i književnik; istaknuti član *Narodne stranke* i urednik njezina glasila *Pozora*; zastupnik u Hrvatskom saboru.

²⁴ Josip Torbar (1824—1900), narodnjak, političar i publicist; nastavnik i ravnatelj zagrebačke realke; poslanik u Hrvatskom saboru; prirodoslovac; član te tajnik i predsjednik JAZU (1890—1900).

²⁵ Spiridon (Spiro) Brusina (1845—1908), zoolog, narodnjak i političar; gimnazijski nastavnik u Zadru, a od 1876. profesor zoologije na zagrebačkom Sveučilištu i ravnatelj Zoološkog muzeja u Zagrebu.

²⁶ Šime Mazzura (1840—1918), narodnjak, političar i publicist; zajedno s M. Mrazovićem, F. Račkim i K. Vojnovićem osnovao (1880) *Neodvisnu narodnu stranku*.

²⁷ Biskup J. J. Strossmayer (1815—1905), narodnjak i političar; ugledni vođa hrvatske *Narodne stranke*.

²⁸ Mihovil Pavlinović (1831—1887), narodnjak, političar i književnik; jedan od najistaknutijih članova *Narodne stranke* u Dalmaciji. Zastupnik u Dalmatinskom saboru i Carevinskom vijeću.

²⁹ »Hrvatska misao (Program)« M. Pavlinovića iz 1869. godine — koji je poslao M. Mrazoviću, F. Račkom i J. J. Strossmayeru — sačuvan je u ostavštini M. Mrazovića (Zagreb, Arhiv JAZU, XV B5). Drugi je primjerak rukopisa pronašao N. Stančić u Naučnoj biblioteci u Dubrovniku (Usp. N. Stančić, Iz rukopisne ostavštine M. Pavlinovića, HZ XXV—XXVI, 1972—73).

³⁰ Biskupa J. J. Strossmayera.

- 1) Da viseći izvršivanje osnove od dobre volje Bečke vlade, i ne imajući ova ni volju ni moćebiti snagu za učiniti nam pravicu, strašim se da će se osnova razbiti na nanadvisivi zaprijeke.
- 2) Sad smo na omaku nove austrijske politike. Ako Česi pridobiju svojim programom, tada stoprv oživotvorenje hrvatske misli bit će moguće.
- 3) Abstrahirati od ikakvog saveza s Ugarskom, čini mi se smiono, i nepraktično. Kako god se preinači ustroj Austrije, ostat će dualizam u federaciji. Mađari prvo nego prigore cjelokupnost svoje države, neće se kloniti ni od revolucije. Nastojanje naše dakle, rebus sic stantibus,³¹ imalo bi biti da utjelujemo hrvatsku misao u okviru ugarske države na temelju osnove regnikolarne deputacije iz godine 1866.
- 4) Većina narodnih zastupnikah u Dalmaciji — sadašnja manjina u Saboru — prikljubit će *hrvatsku misao*; pravoslavni nipošto, a neki drugi strašim se.
- 5) I meni se čini pogibeljna osnova, da se sazove posebni sabor u Granici, jer tizim cjelokupnost Trojednice cijepa se.

Sad se vi razaberite, i pištite nam. Štio sam večeras prestolni govor Raucha,³² koji vam pruža ruku pomirenja; znameniti govor, osobito po onome što ne stoji u njemu. Da mu je tko s galerijah vikao: a što je od Rijeke, i od Dalmacije?

Tvoja kumica slijedi list dobro, a kuma s kumom srčano pozdravlja tebe, gospodu, gospođicu i Lacku, i molim za fotografije.

Spomeni me kanoniku Račku, Torbaru, Perkovecu, Bružini, i našem Mazzuri. Nazad mjesec i po danah biskup mi piše, da kad podje jeseni u Rim onda bi se želio s braćom u Dalmaciji sastati. Da bi bog dao! Odgovaram mu u knjizi (pismu) Pavl(inovića) koju ćeš što možeš prije s rukopisom poslati mu.

E da sunce, ili ako ništa zora pravednosti grane i za nas.

Ako onu molbu za akcije nijesi poslao, još je na vrijeme. Ne dangubite, još malo danah, pa moglo bi biti kasno.

Uzdrži tvoje prijateljstvo,

Tvome kumu Kostu Vojnoviću

U Splitskoj, 16. rujna 1869.»

IV.

M. PAVLINOVIĆ — M. MRAZOVIĆU

»Prijatelju Mate,

Slagao sam Lacku da ću mu poslati pismo za biskupa u Sinj ili u Zadar. Nakon njegova odlaska od mene, izrojilo mi se nešto misli, koje želim da prosudiš ti sa kanonikom Račkim, pa da ovaj moj rukopis pošalješ s knjigom (pismom) ovom mojom na biskupa (Strossmayera).

Ja ću čekati što prije od tebe sud tvoj i kanonikov, te opazke na ovaj moj program, s kojim ja bih nastojao urediti Narodnu stranku i Narodni list, dobivši zanj naše najbolje ljude.

Naravno, da misli oprečne, nisu sve za širje obćinstvo; ako ne ništa (drugo), da se izbjegnu zaludni sukobi sa Srbima.³³ Podrazumjeva se i to, da ova moja mi-

³¹ Rebus sic stantibus; lat. — dok tako stvari stoje, pod tim okolnostima.

³² Levin Rauch (1819—1890), namjesnik banske časti i hrvatski ban (1868—1871).

³³ Da se izbjegne sukob sa Srbima u Dalmaciji.

sao, ne izključuje stanovite nagodbe i programe za zgodnije promicanje zadnjega cilja.³⁴

Ja nemam pretenzije na bog zna kakovu političku vještinu i široko djelovanje; meni je do toga da se već ne mučimo za drugoga; i da mi Hrvati odustanemo već od kojekakvih pustolovina, kroz koje nevaljala zaokupljaju naše pravo i naš dom.

Svakako, molim te budi strog u sudu, kojega ja pitam i u ovdašnjih boljih Hrvata, da mogu mirnom svjesti raditi. To je jedno što ti mogu kazati, da u Dalmaciji program koji bi imao lozinku: *Hrvat i katolik* imao bi budućnosti. Ja sam se o tom dosta prorazgovarao, i znam kako u tom obziru stojimo. Žali bože, dosad mnogi što priprosti što vanjskim pojmovom pristupni, ostali su zavedeni za ljudim srbstvom, i za još ljudim Slavjanstvom. Nego, još smo na vrijeme: jezgra je zdrava.

Ja razumim da ćeš se ti osmjehnuti na moju jezuitsku politiku, ali se uzdam da ćeš sa mnom pristati, da je najbolja politika ona koja se na život, na istinu naslanja.

Pozdravi prečasnog našeg kanonika, Jagića,³⁵ Jakića,³⁶ Miškatovića,³⁷ Vončina³⁸ i tvoje doma. Ti pa vjeruj vjerni prijateljstvu

Tvoj do duše
Mihovil Pavlinović

U Podgori, 31. kolovoza 1869.

P. P. Na 3. rujna, kad sam ovo pisao, vidio sam što si Vojnoviću naložio. Ja se u dobru volju bečku nisam nikada ni uzdao: odveć su tupi i pokvareni. Nego moje je mnjenje, da ako im je još koliko sudjeno života (a mislim da je više nego bi mi želili) da će oni primorani biti nas tražiti. S toga mi ne klonimo duhom i nepuščajmo se na sve nove kombinacije, koje čine da nam se muti svijest naroda, i da gubimo cieniu pred prijateljem i pred neprijateljem.

Program *Zatočnika*, čini mi se nikakav program. Vapijati pravo za Krajinu da sobom *sama* odlučuje, to mi se čini protiv državnomu pravu Trojedne kraljevine, kako vi Hrvatsku ne znate. Danas to načelo može prудiti (koristiti), ali sutra? Mogu li se tako od godine do godine mienjati načela? Ja znam da je slaba politika nejačiega, ali znam i to da je pravo opet najjače. Zaludu je, moj prijatelju, ako ne ćemo da ostanemo bez vojske, kao što ste vi u Hrvatskoj ostali, valja na svjetlost iznositi stvari jednostavne i bistre; te masa shvaća, i za tim srce, kad ih jednom oblubi. Veliko diplomatiranje moralo bi se ostaviti za meku diplomatom, pri njihovih zelenih stolovih.

Ako si što rekao Danilu o imenu Hrvatskom, ne vidim još u listu (*Narodnom listu*) koristi od tvoga govora. Želio bih znati je si li mu što rekao, da se znam vladati na drugu ruku.

Pavlinović.«

³⁴ »Promicanje zadnjega cilja«: Pavlinović misli na ostvarenje ideje o južno-slavenskoj zajednici.

³⁵ Vatroslav Jagić (1838—1923), lingvist i filolog; jedan od osnivača slavistike; narodnjak i političar.

³⁶ Tomislav Jakić; narodnjak i političar, te privrednik i gospodarski stručnjak.

³⁷ Josip Miškatović (1836—1900), narodnjak, političar i publicist; jedan od prvaka hrvatske *Narodne stranke* i urednik njezinih glasila (*Novi Pozor*, *Zatočnik*, *Branik*, *Obzor*).

³⁸ Ivan Vončina (1827—1885), narodnjak i političar; jedan od prvaka hrvatske *Narodne stranke*.

V.

F. RAČKI — M. MRAZOVIĆU

»Velecijenjeni prijatelju!

Jučer u podne primih vaše pismo od 19. rujna s 'hrvatskom misli' od don Mije.³⁹ Posljednji spis pročitah s preuzvišenim⁴⁰ jučer poslije podne, te nanj odmah odgovaram kako sliedi.

Ne treba ni napomenuti, da se svi slažemo s ovimi 'misli' što se govori o cjelokupnosti i samosvojnosti Trojedne kraljevine; isto tako da imademo težiti za onom državnom samostalnošću njezinom, koja se ondje navodi. Ali mi poznavajuć s jedne strane *sađanje* koljeno naroda hrvatskoga, i drugo onaj okvir, u kojem je sudjeno kretati se Trojednoj kraljevini, bismo bili zadovoljni s onom naprama Ugarskoj samostalnošću njezinom, koju joj (je) bila odsjekla Narodna stranka u spisih saborskih god. 1861. i 1865/67. Ovakova bi samostalnost donjekle zadovoljila našim narodnim potrebama. U ostalom, ne treba Pavlinovića uvjeravati, da bismo mi prekinuli svaku svezu s Ugarskom, koja je za naš narod 'malum necessarium', čim bi nam se prilika podala i čim bismo za tako odlučnu politiku našli u narodu dovoljna odziva. Radje danas, nego li sutra.

Čini mi se da don Mijo smatra 'hrvatstvo i katoličanstvo' za glavnu polugu u postizanju one svrhe. Glede na prvo, i mi priznajemo, da se sva prošlost i državni položaj Trojednice osniva na hrvatstvu, i da će ona samo iz njega crpiti svoju snagu. Isto tako drago mi (je) bilo opaziti, da Pavlinović, kao što se moglo od njegova duha očekivati, ne stavlja hrvatstvo u takovu sa srbstvom oprieku, da se nebi dali na sklad dovesti u višjoj zajednici jugoslovenskoj, koja ima biti konačni cilj našem potomstvu. U tom se upravo Pavlinović razlikuje od ekskluzivnosti hrvatske naših Starčevića i Kvaternika s jedne i od srbjskih extremista s druge strane. 'Hrvati svi i svuda' upravo se tako ima odsuditi kano 'Srbi svi i svuda'.

Za sada je Trojedna kraljevina polje hrvatstvu, a kneževina (Srbija) srbstvu, Bosna pako u budućnosti onomu, koj ju osvoji. U ostalom Pavlinović znade, da je naša politika smjerela stvoriti u Trojednoj kraljevini središte jugoslovenstvu.⁴¹ Ova je misao nešto našom slabošću, nešto nevjerom bečkom za sada propala. Budući da je naša misao: oslobođenje južnoga slovenstva, uključivo i Trojednice, to nam je ultima analizi sve jedne, pošlo ono kroz hrvatstvo ili srbstvo.⁴² Pavlinović misli, da se jug može podići jedino 'misli hrvatskom'; ne znam, je da li se tiem ne vara. Srbiji bar imadu mnogo ljepšu priliku i izdašnjeg sredstva za tu misiju, prem ne tajim, da su do sada malo za nju sposobnosti pokazali. Ali ja se bojim, da bi jug kroz Trojednicu za dugo vremena podpao pod hegemoniju ugarske države.

³⁹ »Hrvatsku misao (Program)« od M. Pavlinovića; vidi bilj. br. 29.

⁴⁰ S biskupom J. J. Strossmayerom.

⁴¹ Nakon sloma neopapsolutizma, hrvatski su preporoditelji/narodnjaci »smjerali stvoriti« *kulturno* »središte jugoslovenstvu« u Zagrebu, koje je trebalo da oživotvori »Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti« i »Jugoslavensko Sveučilište«. Nije, dakle, riječ o ideji o stvaranju jugoslavenskog političkog središta!

⁴² Budući da su hrvatski političari/narodnjaci, od 1848. dalje, zastupali ideju o oslobođenju i sjedinjenju južnoslovenskih naroda u zajedničku državu, što im je bio krajnji cilj, Rački je zaključio da je »sve jedno« da li će u tome odlučnu ulogu imati Srbija ili Hrvatska.

Pavlinoviću su uz ime srbsko prirasle mnoge neugodne uspomene što se s ovim imenom sraslo iztočno pravoslavlje, dočim ime hrvatsko ljepše glasi u povjesti prosvjete i civilizacije, što se ono savilo pod okrilje zapadne crkve, odgojiteljice zapadnih naroda i njezine kulture. Kao što ima srbstvo zahvaliti s jedne strane pravoslavlju svoj obstanak, tako mu s druge iz njega se priliepiše one mane, koje su se na iztočne narodne prilike iz bizantinstva. Ove mane Pavlinović točno naznačuje. Katoličanstvo je podobno izglati ove mane u narodu; ali pravo katoličanstvo, ne pako oficijozno ugarsko-austrijsko ili talijansko. Sam će Pavlinović rado priznati, da za život našega naroda nije velike razlike između katoličanstva Haulik-Sović-Maupasova⁴³ i pravoslavlja Knežević-Maširevićeva.⁴⁴ Pravo katoličanstvo izrazuje svu svoju silu samo u slobodnoj državi; neka bude slovjenski jug slobodan, onda se katoličanstvo ne samo neima ničesa plašiti, nego će ono svoje pobjedonosne stjegove do skora razviti nad ortodoxizmom iztočnim.

Ako dobro razumijemo Pavlinovića, ni on ne misli, da bi se hrvatstvo i katoličanstvo imalo kod nas tako izdicati, da se tiem izazove razdor sa srbstvom i pravoslavljem. Ali inače također možemo hrvatsko ime, gdje je ono izumrlo kano u Slavoniji i Srijemu, samo naukom i uputom širiti. Najživlje se ovo ime osieća u primorju hrvatskom i dalmatinskom, onda u ostaloj Hrvatskoj. Ondje se može i puk pod stieg toga imena sakupljati. U Slavoniji moglo bi svećenstvo i učiteljstvo zaboravljenu imenu put prokročiti; to ono po nešto i čini — a prvenstvo u tom ide preuz. biskupu đakovačkom i osječkoj gimnaziji s Vukasovićem⁴⁵ na čelu.

Kako odavle vidite, mi se u bitnosti slažemo s 'misli' Pavlinovićevom. I mi hoćemo cjelokupnost i neodvisnost hrvatske države, ukriepjenje katoličanstva i zapadne prosvjete te razvoj starodavnoga ustava hrvatskoga; ali sve to hoćemo u slozi i zajednici s ostalimi južnoslovjenskim plemenj, imenito sa Srbi tako ovkano i onkraj Save i Drave.

Ali ja držim, da je ono, što Pavlinović piše, svrha i ciel naša. Mnogo bi nam bilo zanimivije, kada bi nam on bio odkrio, što misli, kako bi se ova ciel i svrha najkraćim putem i najuspješnije postigla. On veli doduše: da cjelokupnost i ustavnost hrvatska visi 'od prava i uma hrvatskoga, od knjige i zadruga hrvatske; ostala će nam se dodati'. Ali u odvisnoj i neslobodnoj domovini kvari se 'srđce i um hrvatski': u zajarmljena naroda propada 'knjiga i zadruga hrvatska'. Primjer imademo u posljednjih dvih godinah, za kojih se put širom otvorio depravaciji i korupciji, a književnost nam oslabila, nauka u učilištih nazadovala.

Po mojem mnienu jedan od glavnih uzroka naše nemoći jest naše raztrojstvo, naša razciepkanost. Imade, hvala bogu, u našoj domovini dosta čistih rodoljuba, razpršenih po celom narodu, koji su pripralni sve žrtvovati za naše 'misli'. Ali kada ovim rodoljubom neima središta; oni dolikuju stadu bez pastira, trakovom (!?) bez ognjišta. Mi smo desorganizirani; pa nismo ni kušali da se organizujemo. Čdje nam (je) središte? U Zagrebu imamo rodoljubā; ali neimamo vođā. S toga po našem bi mnienu bilo potrebno, da se ugledamo u Čehe, pače u Slovence. Sastavimo u Zagrebu osrednji odbor, a podobore po celoj Hrvatskoj, Slavoniji i Dalma-

⁴³ Juraj Haulik (1788—1869), zagrebački nadbiskup i kardinal; pripadao je konzervativnom dijelu unutar *Narodne stranke*.

Pietro Doimo (Petar Dujam) Moupas; zadarski nadbiskup.
Sović; ne znamo o kojem je riječ.

⁴⁴ Stefan Knežević; pravoslavni episkop, virilni član Dalmatinskog sabora.
Samuilo Maširević; administrator patrijaršije u Srijemskim Karlovcima.

⁴⁵ Zivko Vukasović; nastavnik na srednjim školama u Vinkovcima, Osijeku i Rijeci, te ravnatelj osječke gimnazije; prirodoslovac; narodnjak.

ciji. Ovi pododbori neka budu u neprekinutom savezu s osrednjim odborom. Dogovarajmo se i dopisujmo; što je za javu, oglasimo u 'Zatočniku' i 'Narodnom listu', što nije, priobćimo ustmeno ili putem listovah. Potreba za uzdržavanje časopisa, za nove izbore, za narodnu politiku podmirujemo zakladom iz dobrovoljnih priloga, koje će odbor za pojedine rodoljube rasporezati. Bez takova ustrojstva badava nam programi, badava 'hrvatstvo i srbstvo'. Ni jedan se narod nije pridigao u razpadnuću njegovih najboljih sila. Ako se ne može organizovati, ako ne može stvoriti organe, kroz koje će 'hrvatska misao' prelaziti u sve slojeve naroda, onda je znamenje, da nismo narod i da nismo dostojni života. Onakovi, kakovi jesmo sada, ne vriedimo ništa — a ni naša pisarija nije nam od koristi. 'Zatočnik' nas neće spasiti; ako ne predemo na polje 'čina i radnje'.

Sada bi nam imala prva briga biti, kako da Narodna stranka steče većinu kod budućih izbora za Sabor hrvatsko-slavonski, kako bi da ju steče u dalmatinskom Saboru. Onda bi ovaj zaključio sjedinjenje; a uzpored bi trebalo raditi, da i Krajina svoju volju čim jasnije i silnije očituje za utjelovljenje. Ovako bismo mirnim putem i ne osvrćajući se na vanjske događaje i prijateljstvo kneževskih Srbalja stekli kroz budući cjelokupni Sabor i cjelovitost i ustavnost i samostalnost naše hrvatske države. Ali za te izbore treba nam se opet i opet pripravljeti, što ne može biti bez organizacije naše stranke.

Sastanimo se, dakle, sastavimo pododbore i osrednji odbor — sve ostalo visi o pobliznjem dogovaranju. Ove misli preporučujemo uvažanju naših rodoljuba.

Preporučam vam u ime također preuzvišenoga onaj posao radi dionica 'associazione dalmatica'.

Izručujući vam i vašoj čestitoj obitelji pozdrav u ime preuzvišenoga i svoje ostajem

Vaš prijatelj
F. Rački

U Đakovu, 22. rujna 1869.

P.S. Preuzvišeni preporuča, da mu dignete kauciju za 'Pozor' danu (!?). Žao nam (je) što ne dođete ovamo. Ja bih sutra u Zagreb, ali me biskup ne pušta. Berba počinje u ponedjeljak, a ja ću listopada krenuti odavle.»

VI.

M. PAVLINOVIĆ — M. MRAZOVIĆU

»Moj dragi pobratime,

Ja kao seoski župnik nisam navikao hitnomu i točnomu dopisivanju, kao što treba sdušnomu odvjetniku. Stoga ne čudi se da ti stopro odgovaram na tvoje pismo iz Zagreba 19. rujna. Toliko ćeš me lašnje opravdati, ako se spomeneš tvoga obećanja u istom pismu, da ćeš mi po primljenomu mnijenju Račkoga uskoro poslati *obširan odgovor*. Ja tvoga odgovora željno još čekam.

Čudim se također da mi biskup ni slova nije o tom pisao, premda sam ga bio umolio da mi i on o tom svoju kaže.

Meni nije ni na kraj pameti bilo da začimljem kakav novi program; nego sam želio samo nekoliko misli predočiti hrvatskim rodoljubom, na osob u Dalmaciji, da Narodna stranka može to lašnje svoj posao unaprediti.

Mene je obradovalo da je i *Zatočnik* u br. 3, 4 i 6 stao govoriti o Programu srodnom momemu. U ostalom ja razumim da *Zatočnik* ne bi pametno uradio, kad bi svijetu priobćivao ono što ja mislim da se može kazati na uho pouzdanomu Hrvatu. Tom namjerom jedino ja sam iznio grdobe srbske da odvratim od puste bludnje one bezazlene Hrvate, koji se zavađaju za nadom da će ih srbske vrline osloboditi. Meni nije do toga da grdim Srbe; kao što mi nije do uzveličanja Hrvata; nego mi je do istine koja mi kaže, da opet uza sve mahne svoje, Hrvat svoj spas valja da traži u sebi.

Ja ne diram također u pravoslavlje; samo velim da je katolicizam najprvi i najpouzdaniji pomagač hrvatstva. Glupost i zloporaba Pejačevića⁴⁶ i Raucha ne može pobiti spasonosnost nastave.

Ja ne velju ni to da se pravoslavni ne imadu lagoditi i sprijateljiti; ali naše popuštanje nesmi ići do zanižavanja svoga bića, svoga narodnoga i državnoga prava. Nam pravoslavlje u Hrvatskoj ne smeta; ali nam smeta srbstvo, koje bi htjelo kroz pravoslavlje sebi graditi teritorija i osvajati prava na zemlji hrvatskoj.

Ti mi spominješ duh hrvatski u Narodnom listu; ali znaj da taj duh uvlači se uzprkos popu Ivu,⁴⁷ koji stoprv prošlih dana, u vrijeme sabora, dao se poštogod u tom poslu umiriti. Što veliš da se ne valja prenagiti, to je u prilog samoj stvari. U obće ti mogu kazati, da moje misli o hrvatskom Programu, našle su odziva kod najboljih ovdašnjih rodoljuba. Svećenike, naše poglavitiije i najpouzdanije pomagače, hrvatstvo jedino uzhićuje, i trijebi predsude o kuštini (!?), o harkačluku.^{48a}

Sad je red na vami tamo da nam kažete zadnju rieč, da na vrijeme izpravimo što se izpraviti ima, i da bistro znamo kud ćemo.

Bio mi je Lacko obećao, da će mi pisati iz Zagreba. Je li istina da je M.ška-tović bio kod Kvaternika,⁴⁸ pa je zalio. Ako ti je drago izmijeniti ga.

Vidio sam Mazuru u Zadru. Do koji dan znat ćemo o događaju Kotorskomu,^{48a} jeli ni-jeli Beust-Wagnerova⁴⁹ spletku.

Pozdravi mi tvoje milo i drago, i prijatelje, s kojima te ljubi

Srčani pobratim
M.hovil Pavlinović

U Podgori, 12. studenog 1869 «

VII.

M. KLAJČ — M. MRAZOVIČU

»Velecijeni prijatelju,

Ljepa vam hvala na prijateljskom vašem pismu od 25. t. m. koga sam jučer primio, i evo me da vam odgovorim.

⁴⁶ Ladislav Pejačević (1824—1901), hrvatski ban; pristajao uz mađarone, a poslije 1860. isticao se kao unionist; 1868. bio je član regnikolarne deputacije koja je s Mađarima sklopila Hrvatsko-ugarsku nagodbu.

⁴⁷ Pop Ivan Danilo; vidi bilj. br. 8.

^{48a} *Harkačluk* — pogrđni izraz za srpstvo (od *hrkać*, vlah, Srbin).

⁴⁸ Eugen Kvaternik (1825—1871), odvjetnik, političar i revolucionar; uz A. Starčevića svojim je spisima i govorima utemeljio pravašku ideologiju.

^{48a} Vidi bilj. br. 50a.

⁴⁹ Ferdinand Friedrich Beust (1809—1886), austro-ugarski ministar vanjskih poslova (1866—1871).

Za moje posle ja sad neću u Trst, nego kasnije; a odavle (ću) krenuti put Beča, ne znajući još uprav, kako, što i zašto, nije mi tako lasno. S jedne strane imam i ovdje posla; pak vi znate koliko je za nas ovaj put dug i mučan u ovaj zeman.

Vele mi je drago da jur hrvatski poduzetnici zauzeli su se za onaj posao dalmatinske željeznice. Po mom mnjenju, oni su sami u stanju izvesti ga srećno, ako je izvediv. Ortakluk Bajamontov⁵⁰ nije, niti može biti, stvar ozbiljna; on je u takvom stanju, da o drugom mora se brinuti, kamo li o onakovim podhvatima. Pak taj ortakluk pitao je Komisiju za proučiti i trasirati prugu, i čim ja cijenim da novi ortakluk imao bi pitati Komisiju za građenje one pruge, koja je jur na državne troškove proučena i trasirana. Među mjenicima, koji su se tom radnjom bavili, i jur se bave, ima jedan Dubrovčanin moj prijatelj; njemu pišem za znati u kom je stanju radnja, i da mi pošalje sve podatke glede rečene pruge, to jest njezine duljine, iznos troška, mjesta kuda prolazi itd.

Vi, dakle, moj gospodine, morali biste imati dobrotu obavijestiti me o imenu poduzetnika hrvatskih, s kojima ja mogu stupiti u doticaj za sad pismeno; pa kad bi se vidjelo da baš posao ide, i da će se nešto sklopiti, tad bi ja mogao krenuti put Beča za konačne ugovore. Kad bi ja stupio u društvo, posao bi amo napredovao, jer za mnom imao bi svu Narodnu stranku; a buncali što hoće naši talijanaši, u Narodnoj stranki su sve naše bolje sile i intelektualne i novčane, premda, osobito ove druge, nema izobilja. S druge strane i ja sam ponešto teknik; pak ako i nisam željeznice gradio, ipak se nešto u taj posao razumiem.

Ja se uhvam da ovaj list zateći će vas u Beču, te da ćete imati dobrotu odgovoriti mi nanj za moje vladanje.

Posao bokeljski ispao je dobro za nas.^{50a} Mi, premda maleni i siromašni, ipak pokazujemo da se ne damo na zid pritisnuti. Uztrajući složno, konačna pobjeda neće za dugo izostati.

Moj poklon vašoj obitelji, i da ste mi zdravo. Vaš sluga i prijatelj

Miho Klaić

Zadar, 29. siječnja 1870.*

VIII.

I. DANILO — M. MRAZOVIĆU

»Dragi prijatelju!

Tek danas primih ovdje tvoje pismo, što si na 27. pr. mj. upravio na mene u Zadar. Samo iz ovoga ćeš vidjeti da nije moguće što od mene zahtievaš.

Ja sam tunomadne pisao Račkomu odavle, i štogod natuknuo o istom sastanku, pa se čudim da ti on nije kazao, te bi bio tako doznao da sam u Beču a ne u Zadru.

⁵⁰ Antonio Bajamonti (1822—1891), liječnik i političar; vođa autonomaša; načelnik Splita.

^{50a} Riječ je o ustanku u Boki Kotorskoj, koji je buknuo na jesen 1869; izazvan je ponašanjem vlasti zbog provođenja zakona o vojnoj obavezi. Namjesnik Wagner i autonomaši optužili su narodnjake kao izazivače ustanka, tobože kao početak šire jugoslavenske zavjere.

Nu i da si mi i na vrijeme ovdje pisao na 7. ov. mj. nije bilo moguće nam tamo biti, jer na 8. otvara se iz nova Reichsrath. Ja sam Račkomu bio pisao da mi se sastanak čini izlišnim; nu svakako čini mi štogod znati, te možda na našem povratku da se razgovaramo. Bio sam mu pisao i o izjavi i interpelaciji za Krajinu na Reichsrathu, što smo bili ugovorili s njim i Vončinom. Nezna li on o tome ništa, onda moje pismo nije primio; je li ga primio, onda je krivo što ti nije ništa rekao. Svakako ćeš znati i ti za namjeravanu izjavu i interpelaciju, pa ti ovdje ponavljam, pošaljite nam formulirano sve kako biste hteli da iznesemo pred Reichsrath. Nam ide najbolje u račun, da i ovdje znadu čiji (tko; op. P. K.) smo. Naše je geslo ovdje držati se ustava ovoga, ali smo dokle budemo mogli s Krajinom zajedno stupati u obći hrvatski sabor.

Pozdravi domaće i prijatelje, te da si mi zdravo i veselo.

Prijatelj
I. Danilo

Beč, 6. veljače 1870.«

IX.

M. KLAJČ — M. MRAZOVIĆU

»Velecienjeni prijatelju,

Primio sam vaš štovani zadnji list. Ja jur kada sam se odlučio u ovom poslu neke korake učiniti porazumio sam se s ovdašnjim predsjednikom trgovačke komore, koji pripada onoj stranki, što mi zovemo poštena autonomaska. Znam i ja da ovaj posao nije politički i da se tu moraju sve sile okupiti, i zato sam se tako i ohladio. Ali odlučujući glas ovde kako vidim, ako se stanje stvari ne promijeni, imat će onaj dio autonomasa, koji mi zovemo *consorteria*, komu je glava Lapenna,⁵¹ i to, jer Lapenna sjedi u Carevinskom vijeću, i pred sadašnjom vladom mnogo upliva ima. Ljubiša⁵² mi je pisao, da bi dobro bilo da se ja s Lapennom porazumijem; ali istinu ću vam izpovijediti, da nije lasno s tim čovjekom u ikakav doticaj doći bez okaljati se. Svakako čekam što će mi još Ljubiša pisati, pak ću vidjeti quid agatur.⁵³

Meni se čini da sadašnje ministarstvo, ni Reichsrath, ni sabori ne mogu dugo živjeti. Tako su stvari uzdrmane, da mora neka promjena nastati. Bit ćete vidjeli kakvu jadnu i nevoljnu figuru čini ministri u odboru gdje se bokeljski posli pretresaju; i sa kakvom lakoumnosti sav onaj posao bio je za vrijeme vođen, toliko od ministara koliko od Wagnera. Što će ovome odvratiti Vončina, to smo znalični znati. Htjelo se i ono za škandal ulazka Wagnera u ministarstvo još na više porasti

⁵¹ Luigi Lapenna (1825—1891), pravnik; jedan od najistaknutijih autonomasa; zastupnik u Dalmatinskom saboru i Carevinskom vijeću. Zajedno s Bajamontijem i drugim Talijanima u Dalmaciji te sa Srbima S. Petrovićem, episkopom S. Kneževićem i drugim — organiziraju autonomasku stranku, koja podupire dualizam i vladu ministra Beusta, a zatim namjesnika Wagnera u Dalmaciji. Od sabsorskih izbora 1867, narodnjaci su te nove autonomase nazivali: *consorteria* («ortačari», klike).

⁵² Stefan Mitrov Ljubiša (1824—1878), književnik i političar; zastupnik u Dalmatinskom saboru i Carevinskom vijeću. Nakon 1873. vođa »zemljaša«, prve secesionističke grupe u *Narodnoj stranci*. Od 1876. utjecao na razvoj posebne srpske politike u Dalmaciji.

⁵³ Quid agatur; lat.: što da se radi.

Ako odem u Beč, na povratku nastojat ću svakako da k vami dođem. U toliko da ste mi zdravi. Ostajem

Vaš iskreni prijatelj
Miho Klaić

Zadar, 23. veljače 1870.»

X.

K. VOJNOVIĆ — M. MRAZOVIĆU

»Dragi moj kume i prijatelju!

Red je da iza toliko vremena koju porazgovorimo iz daleka, te međusobna čuvstva kumstva i pobratimstva uspomenom i pismom gojimo.

Možeš promisliti ako me nije izneblušilo kad sam štio u *Zatočniku* da se dr. M(atilja) M(razović)⁵⁴ očitovao kod suda petrinjskoga pisateljem članakah o Lonjskom polju. To ti je dakle pravi mejdan, puno dostojniji i dičniji, ali za posljedice ništa manje pogibeljniji od onog među Montpensiera i Bourbonia.⁵⁵ Kako imam tvrdo ufanje u pravicu Božju, i naše braće od Granice, te ti se nadam dobrom uspjehu, koji će zabilježiti početak oslobođenja od Rauchova tiranstva. Sa svim tijekom drhćem, promisleći da takva osoba i taka pravda na kocki su, i molim te da mi u svoje vrijeme brzojaviš uspjeh, a u toliko piši mi čemu se nadaš.

*Listovi jednog unioniste*⁵⁶ sadržavaju pametne primjedbe o pogriješkam stranakah u Hrvatskoj. Iskušenje je dokazalo da pasivno ponašanje, abstencija, ne odgovara stanju našeg naroda, koji se nalazi puno daleko što se tiče izobraženosti i čuvstva slobode, i dostojanstva narodnog, od braće Česke. Da se manjina Narodne stranke odalečila god. 1861. od Dalm. sabora, kad je vlada eskamotirala, uzprkos varave (!?) knjige, pitanje sjedinjenja — bio bi se utnuo onaj početak narodnog života, koji je stopriv klicao. Da sad sjede na vašemu spravištu ono 12 zastupnikah, što su izišli,⁵⁷ da bi se čula po zemlji tutnjava pobratima Mate i družine, drugčije bi se koprcalo Rauh na banskoj stolici, na kojoj ne bi možda više ni sjedio. Ali tada nijesmo još poznavali stanje nevoljim našeg naroda, koji mora biti uzdrman i vođen, na mjesto što u Českoj vodi i goni svoje muževe. Ako se do porazumljenja dođe s Mađarima, što veoma dvojim, čini mi se da nema i sada boljega programa od onog regnikolarne deputacije god. 1866.

⁵⁴ *Zatočnik* je 1870. odlučno napao bana Raucha i Društvo za isušenje Lonjskog polja. Mrazović je u tom listu u više nastavaka dokazao da je Rauch član tog društva, te da je »svoj službeni položaj upotrijebio da bi namakao veliki dobitak«.

⁵⁵ Bourbon (Burbonci), evrop. dinastija, koja je vladala u Francuskoj, Španjolskoj i Kraljevini Obiju Sicilija. Nakon smrti Jeana II (1488) koji je ostao bez potomaka, Suzana (kćerka njegova mlađeg brata Pierrea) udajom prenosi titulu na svog muža: konetabla Charlesa de Montpensier. Njegovom je smrću (1527) izumro stariji ogranak Burbonaca.

⁵⁶ *Listovi jednoga unioniste*, spisi u *Zatočniku*; izlazili su anonimno (br. 55—65, od 9. do 21. ožujka 1870) a Miškatović je kasnije otkrio da ih je on pisao (usp. *Obzor* br. 223, 1873, te br. 6, 1877).

⁵⁷ Izlazak iz Sabora (eksodus) dvanaestorice zastupnika/narođnjaka, od četrnaest koliko ih je potkraj 1867. izabrano, bila je, nema sumnje, krupna politička greška. Jer je *Narodna stranka* time izgubila mogućnost da utječe na rad Hrvatskog sabora.

Što ti se čini o govoru pobratima Pavlinovića u Imotskome? Ovdje je uzdrimalo malo i veliko. Imate baš dičnog Zatočnika hrvatskog prava (s) ove strane Velebita.

Tvoja kumica od strašne zime bila se razbolila, ali fala Bogu popravila se, te cveta kao ružica hrvatske flore. Moja gospođa puno te pozdravlja i preporuča se tvojoj milostivi i gospođici Stanki, i podneblju hrvatskomu, na koje, uz prve proljetne dane, bit će sinuli zdravi, koji će shvatiti njihove željne slike. Prikaži njima moj srčani poklon. A ti, moj Mato, među tvoje stare štovatelje i prijatelje, drži i ovog, koji ti piše, sa svim da je od nova doba; glede srčanosti možeš ga pribrojiti. Pozdravi mi Račkog, Daničića⁵⁸ i Perkovca. Želi ti svako dobro.

Tvoj kum
Kosta Vojnović

U Spljetu, 28. ožujka 1870.«

XI.

M. PAVLINOVIĆ — N. PUCIĆU⁵⁹

»Visokopočitaemi kneže,

moj mili prijatelju,

Moje je mnjenje, da je ban Rauch sada zauzet za združenje, i da to grof Andrassy⁶⁰ sada žudi; prvi da podkripi sebe i svoju stranku sa kakvim novim življem iz Dalmacije, i faktumom združenja; a onaj drugi, da otme jedan naslon teškoj narodnoj opoziciji u Hrvatskoj i Krajini, i da potvrdi postojeću nagodbu Ugarsko-hrvatsku dobrovoljnim pristupom Dalmatinaca.

Aneksija Dalmacije s Hrvatskom, po mom mnjenju, uklapa pitanje raznolikih naših odnošaja prema susjednoj kraljevini Italiji i prema talijanskomu narodu, prema još postojećoj carevini Austrijskoj u Beču, i tamo vladajućoj nemštini, koja sutra može pripasti Germaniji. Aneksija uklapa pitanje našega narodnoga prisajedinjavanja; uklapa pitanje prava Trojedne kraljevine na cjelokupnost, na samostalnost i na ustavnost.

Prepostaviv to, evo o čemu prije svega valja da se upitamo i da se dogovorimo:

- I. Je li danas korisno, i rad kojih odnošaja, da se Dalmacija združi sa Hrvatskom?
- II. Može li danas Narodna stranka pod svojom zastavom odrješito vojevati za združenje pod uvjete nagodbe Ugarsko-hrvatske, i pod upravu bana Raucha?
- III. Smije li danas protiviti se Narodna stranka takvomu združenju?
- IV. Smije li se u opoziciji Narodna stranka povadjeti u sve za Krajinom i za narodnom opozicijom u Hrvatskoj?
- V. U današnjih okolnostih, koja su sredstva najpodobnija da se izvede združenje?
- VI. Za slučaj združenja, kakva bi se autonomija imala pitati za Dalmaciju na prema Hrvatskoj?

⁵⁹ Đuro Daničić (1825—1882), filolog, prof. beogradskog Liceja; 1866. pozvan u Zagreb za tajnika JAZU; 1873. vratio se u Beograd i radio kao prof. Velike škole.

⁵⁸ Niko Pucić (1830—1883), političar i vođa narodnog preporoda u Dubrovniku; zastupnik u Dalmatinskom saboru i njegov potpredsjednik.

⁶⁰ Gyula Andrassy (1823—1890), mađarski državnik i političar.

Ja od moje strane odgovaram ovako:

Na I: Korisno je; da se ukloni pogibel, što je Dalmaciji od prastarih vremena prijetila od susjedne Italije, i što joj prieti sve danas od narodnosti talijanske; korisno je, da se jednom razkrstimo s Bečom, i da se odmaknemo od pogibeli, da na nas ne navalj, danas sjutra Njemščina, koja tjera napred iz Berlina i Frankfurta; korisno je radi našega narodnoga okupljanja u oveće jedinice; korisno je za pravo Trojedne kraljevine u obće.

Na II: Ne može; jer bi se to protivilo njezinu programu, ob odnošajih Trojedne kraljevine prama Ugarskoj, kao što nje programu o ustavnoj slobodi u Trojednoj kraljevini.

Na III: Ne smije; jer premda se združenje ne bi danas izvelo po željenih uvjetih, ipak, za razloge navedene pod I, Dalmacija bi mnogo tim združenjem dobila u temeljitih uvjetih nje obstanka i narodnoga razvitka. Protiviti se združenju, samo zato što se ne izvadja po ustavnih zahtievih, bila bi luđa i ne-patriotična udvarnost prama stranki autonomaškoj, koja u ničem nije našega obzira zaslužila; jali puki obzir na teorije, koje ne vriede boba, o ustavnosti, u koju najmanje narod sam sobom utiče. Lako je bilo i Talijancem i Niemcem držati se, za svoje aneksije, oblika ustavnoga; jer doli Talijani, a gori isti Niemci te su forme sami za se aplicirali.

Na IV: Ne smije. Narodno-liberalna stranka u Hrvatskoj, što danas radi, radi iz desperacije, jer se ne može pouzdati u svoju snagu, da prodre do većine u Saboru, i da zakonito sruši Raucha i njegovu nagodbu; pa se uzda da će niekanjem nametnute nagodbe izvojšti kadli tadli bolju nagodbu. Ona ništa ne može na kocku, izim jednoga: mira u zemlji. Krajina također neće sa Provincijalom, jer zna da je to jedini način, a koga ima, da prisili Mađare na bolju nagodbu. Krajina zna da Ugarska ne može mirovati uz ne umirenu Krajinu; ona bez Krajine nije sigurna u svojoj kući. S Dalmacijom sasvim je drugčije. Ona Ugarskoj nije neobhodno potrebita; nju najmušnje (!?) Beč ostavlja. U Dalmaciji narodu su pogibel interesi mnogo veći, nego su ustavnost i odnošaj užj, jali širji sa krunom Stipanovom. Združenje nam sahranjuje glavu. A Ugarska, ako vidi da se mi upinjemo proti njoj, ona će nas voliti ostaviti na kocku, nego svojih težnja se odreći na prama Jugoslavenstvu. Da, mi u Dalmaciji odćepljeni od svake državne sveze sa Jugoslavenstvom, imamo jako većih pogibeli, nego što su sanjarije Magjarorsaga, koji će Hrvati i Srbi u svoje vrijeme lako i sami raztepsi.

Na V: Stojec stvari kako su: Magjari ako su voljni udjelotvoriti nagodbu Ugarsko-hrvatsku, glede cjelokupnosti Trojedne kraljevine, imadu snage dovoljno da sami izvedu združenje. Poslie svoga djelovanja sa Hrvatskom u izvođenju nagodbe, oni ne imadu potrebe da im Narodna stranka pomaga u izvođenju združenja Dalmacije sa Hrvatskom. Njihovi ustavni skrupuli u ovom pitanju bili bi puko licemjerstvo, napereno na to da se Narodna stranka dalmatinska bezuvjetno odreče zahtieva Narodne stranke hrvatske, da se od nje odćepi, i da se kompromitira, za djelo za koje u neposrednim posljedcam ne može odgovarati pred narodom, nit pred liberalnim ljudem. Toliko više da za izvedenje združenja ne bi trebalo ni sabora razpustiti. Andrassy nek zapoviedi da se Lapenna odreče, i da biskupi s nami glasaју, eto gotove većine; koja će na predlog kraljev poslati poslanike u Zagreb, da ugovaraju ob uvjetih združenja sa Hrvatskom, a ne o nagodbi Ugarsko-hrvatskoj. Na IV: Uvjete prama Hrvatskoj, najlašnje je postaviti. Izuzev sabora, koji ne bi smio biti nego jedan u Zagrebu, neka ostane Dalmaciji prama Hrvatskoj sva autonomija što ju danas uživa prama Beču. To ne bi smetalo ništa narodu; a autonomaši ne bi znali šta pisnuti.

Ovo su pitanja, koja su mi bistra, i koja mi se čine da podpuno odgovaraju tvojoj poslanici od 20. 3. Po ovom vidiš da ne bi s gorega bilo da ti na ime svoje, i svojih prijatelja u ovom smislu banom se porazgovoriš, navrativši se k njemu kao uzput; također i s Ož,⁶¹ ali dalje ni mak. Vidiš da ovako ne treba novaca; a Rauch i Andrassy imaju u torbi sve autonomaše, ako njim se neće s narodnjacim titrat⁶² i trošiti ih u svoje svrhe.

Sad, ako li dopustiš, ja ću poslati prepis ovoga moga odgovora Kostić⁶² u Split i Mihi⁶³ u Zadar, da mi kroz osam dana odgovore što misle. Ako se samnom slože, tad znaš čisto na čemu smo. Ako mnijenja njihova budu stajala daleko, tad prigodom tvoga putovanja, javit ćeš mi da se u Makarskoj s tobom ukrcam i pođemo zajedno do Zadra, da se tu dogovorimo; ako nas vrijeme i događaji drugako ne preteknu.

Nisi li pa mnijenja, da ja pišem ovako Mihi i Kostić, tad mi do nedjelje navečer brzojavi.

(M. Pavlinović)

U Podgori, 1. travnja 1870.*

XII.

M. KLAJČ — M. PAVLINOVIĆU

»Dragi don Mihovile,

U isto doba kad tebi, pisao je i meni Niko (Pucić) veliki o poznatomu ti poslu. Ja sam mu odmah odgovorio, i drago mi je vidjeti iz tvoga odgovora da smo se u jezgri složili; to jest da sam ja odmah procijenio da ova stvar nije drugo nego spletko Rauchova za svoj položaj okriepiti, i da nami nije s onakim ljudima kompromitirati se. Kad sam mu odgovarao, ja sam jur poznao padnuće Giskrino⁶⁴ i predviđao temeljnu promjenu u stanju stvari, koja se je jur i svršila. O tomu dakle ne budi više govora, i druge dosta važnije preokupacije za nas postaju.

Novi izbori za Sabor pred vratima su nam, i novo djelovanje u obće za nas nastaju. Treba nam najprvo program ustanoviti pod kojemu ćemo na izbore stupiti. Moje je mnijenje da bez zaniekat⁶⁵ naš, aneksionistički značaj, mi stupimo priznajući faktično sadašnje stanje, noseći narodne kandidate pravne na reviziju sustava Cisleitania u smislu federalističkom, a osobito protivne centralizaciji i našom konsorteriji. Ja bih da naš program bude više nezavisan, to jest da izreče više ono što nećemo nego ono što hoćemo, i to za ne vezivati ruke ter imati ih prostih za buduće djelovanje, osobito ako Bog da da u većini izađemo. Piši mi odmah tvoje misli o ovom važnom predmetu. Ali budući da je baš važan, ne bi loše bilo da se i porazgovorimo, i eto kako. Ja mislim kad se baš stalno sazna za razpust sabora poći do Dubrovnika, te se onamo sa prijateljima dogovoriti. Na povratku prošao

⁶¹ Zacijelo: Metel Ožegović (1814—1890), narodnjak i političar; istakao se u hrvatskom pokretu 1848—1850; kasnije je zauzimao visoke položaje u Beču; član Carevinskog vijeća.

⁶² Naziv dječje igre s kamenčićima; u prenesenom značenju: igrati se ljudima.

⁶³ Kostić Vojnoviću; vidi bilj. br. 15.

⁶⁴ Mihi Klajču; vidi bilj. 13.

⁶⁵ Karl Giskra (1820—1879), austrijski državnik i političar; od 1867. do 1870. ministar unutrašnjih poslova.

bih kraj Makarske, i tu bi se mogao ti ukreat i sa mnom doći do Spljeta. Ondje skupa sa Kostom mogli bismo držati konsilium. U toliko spomeni se da je tvoja zadaća opraviti povoljan izbor u tvom izbornom kotaru i u gradu Makarski. Najbolje bi moze biti bilo da se ti kandidiraš u Makarskoj a da Lovro Matić⁶⁵ tebe nasliedi. Na vrijeme dakle promisli i smisli se, te na posao. Mi smo ovdje i u bližnjim kotarima započeli radnju, i sudeći po uspjehu občinskih zadarskih izbora, dobru se nadati.

Sa Giuniom (!?) nije moguće nadalje; on nije dobar nego mrzit se svakim, i nema drugoga svojstva nego nadutost.⁶⁶ O svemu bit ćete najbolje Lovro⁶⁷ obavijestio. Matu (!?) su prošla šest prva mjesna vježbanja, ali se on nije u ničemu uvježbao. Ja sam jur navjestio da mu plaću na 200 for, kako je bilo utanačeno, povisiti neću, dokle on baš ne bude u stanju primiti na se svu administraciju. Najbolje bi bilo razkrstiti se i jednoga i drugoga, ter naći jednoga koji bi bio administrator a u isto vrijeme i urednik na ime, i to sa manjom plaćom nego je sadašnja Giuniova. Dokle je Tončić⁶⁸ ovdje on bi uređivao, a kad otiđe našli bismo pomagača drugoga. Na taj bi način posli išli bolje, imalo bi se štednje, i u tom smislu mi jur radimo i tražimo, i uhvam se da smo blizu cilja. Budući da Krstić⁶⁹ neće, stavili smo se u dogovor sa Gržetić-Krašaninom⁷⁰ s Raba. U toliko don Zane sa pomoći jednog đaka goni kolo napried, i ne loše.

Da si mi zdravo i primi pozdrav moje Mare i ljubi vazda

Tvoga Miha (Klaića)

Zadar, 9. travnja 1870.«

XIII.

M. PAVLINOVIĆ — M. KLAJČU

»Narodna stranka u Dalmaciji, razpustom sabora, i u oči preuređenja Austrije, na razkršću je svoje politike.

Mniem da Narodna stranka kroz prvih devet godina svoga bitisanja nije se vladala kao stranka strogo politička: ona je radila više na polju književnom (matrica, učilišta) i socialnom (čitaonice), nego na polju državopravnom, i stoga nije išla sveder jednakim pravcem. Političko-narodna nesvjestica u puku, otuđenje od naroda naprednijih naših socialnih elemenata (ruke građanske); nepripravna u narodnosti, i nevježbina u državnstvu narodnih zastupnika, nepopustljivost Beča u pravcu jedinstvene države, mogu opravdati, i do nekle zagovarati, tako postupanje Narodne stranke u Dalmaciji.

⁶⁵ Lovro Matić; narodnjak i političar.

⁶⁶ Na ovom mjestu Pavlinović je stavio primjedbu: »Kleveta na Gjunia (Ivo Giunio; pravnik i kasnije urednik *Narodnog lista*; op. P. K.) putem Danilovim, samo da se odstrani od uredništva ovi čisti Hrvat.«

⁶⁷ Lovro Monti (1835—1898), narodnjak, pravnik i političar; zastupnik u Dalmatinskom saboru i Carevinskom vijeću; 1866. načelnik Knina.

⁶⁸ Josip Tončić; narodnjak i političar; kasnije živi u Beogradu; tajnik u Ristićevoj vladi.

⁶⁹ Pop Krstić; narodnjak i političar.

⁷⁰ Josip Gržetić-Krašanin (1837—1894), narodnjak i političar.

To devet godina već je Dalmaciju prilično uvelo u zajednicu narodne književnosti; trg narodnih knjiga do nas je prodro; listovi pisani narodnim jezikom posvud imadu štilaca; Matica je dalmatinska već utvrđen zavod narodni, koji po svojoj zadaći prilično radi; imamo već hrvatsko učilište i hrvatskih pučkih i srednjih učiona dan na dan stičemo. Čitaonice su se nastanile u najglavnija središta, i hrvatstvo, ako u gradovih nije obljubljeno, nije već mrženo; čitaonicami hrvatstvu je priznato u najboljim krugovima pravo građanstva. To su elementi, koji se moraju u račun uzeti, radeć na polju politike; a opet su takovi, da bi im njega same Narodne stranke slabo pomogla do posvemašnjeg razvoja u zemlji. Pri tom, dualizam konačno uveden, unija Hrvatske sa Ugarskom, u načelu uzakonjena, olakoćuje i pozivlje na odlučan strogo političan rad Narodnu stranku, pri novoj razpravi državnopravnih odnošaja u Cisleitaciji.

Imajuć svojih ljudih izvježbanih i glasovitih, imajuć svoje izborne kotare u većini stanovnika, Narodna stranka neima već politikom svojom krmčariti, jali na nova stanovišta prelaziti; ako neće da poreče svoj obstanak, ako neće da izda državno pravo dalmatinsko-hrvatsko. Pozvana da reče svoju u preustroju Cisleitacije po federalističku, Dalmacija nema u Beču nego jednu riječ da kaže: *po pravu ugarsko-hrvatskom, kojega kruna i vieće Cisleitacije već priznaje, Dalmaciji mjesta nije u Cisleitaciji*. Ovu izjavu lasno je dokazima podkriepiti.

Uz ovo vrhovno i nepobitno načelo hrvatskoga javnoga prava, koje se ne smije pustiti, bez izdaje domovine, i drugi razlozi nas od cisleitanske sveze otiskuju. Narodna stranka kad bi i u manjini još bila u dalmatinskom saboru, imala bi važnost i u Beču, jer ta stranka zastupa državno pravo, kojega podupiru sa svojim položajem i uplivom Ugarska i Hrvatska. A kad bi Narodna stranka u većini bila, i svoje poslanike u Beč slala, ona tamo nikakova odlučna upliva ne bi mogla imati za osobni položaj u Cisleitaciji, s preveć maloga obsega, i s velike svoje nevjebine u njemačkom jeziku. U najširem federalističkom sustavu, ne može se pomisliti da bi Dalmacija stajala o sebi; dapače svakako uljezla bi u kombinaciju (Istrom i Primorjem) koja bi joj otegotila položaj i narodnosti i budućim pogibelim izvrgla. Nego, stajala i Dalmacija o sebi, pod najliberalnijom vladom, ona bi ostala na raspoloživost *konsorterije*, koja bi mogla primiti u vladu element narodni, i malko popustiti; ali, autonomaše, birokrate, konsortiste, Beč ne bi nikad zapustio, jer mu oni sami daju Cisleitaciji kojekakvo jamstvo za posjed Dalmacije. No, kad bi i najpodobniji elementi narodni zauzeli vladu u Dalmaciji, radi poznate naše lenosti i popustljivosti, kojoj se hoće pobude s dvora i državnoga preokreta, ja mislim da se mi ne bi otesli socijalne talijanštine, koja nam kruto pūti snagu narodnu i zaustavlja nas u razvoju narodnom i državnom. Sami fakt združenja više bi nas ponarodio u dvie godine, nego najstrožija naredba u dvadeset godina. Činovništvo dade se komandirati, ali ne tako građansko društvo. Izgled su nam sami narodni zastupnici u Saboru.

Ali nije samo sloboda i narodnost, što bi ostale u škripcu; nego Dalmacija, malena, geografično i ekonomično van naravnoga sveza Cisleitacije, i onako bolesna ekonomično, ne bi mogla od Beča primiti one vanredne pomoći, koja joj se hoće, ako će se ikad predgnuti na kojekakvo blagostanje. Bez svoga naravskoga zappleća Bosne i Hercegovine, Dalmacija neće lasno napredovati u blagostanju; ali, njezini interesi očevidno nisu interesi Cisleitacije. Dok, Ugarskoj je Dalmacija najbolji put do mora; a posavje i primorje stoje u prirodnoj zajednici najvećih trgovačkih i društvenih interesa.

Naše dakle priznanje *faktične sveze sa Cisleitacijom*, podkopalo bi državno pravo ugarsko-hrvatsko, izbrisalo bi Narodnu stranku iz broja političkih stranaka, a ništa sobom ne bi pomoglo napredku naše pokrajine; dapače bi ju izvrglo novim pogibelim narodne i političke talijanštine.

Obratno, *obrana svoga državnoga prava*, diglo bi nam cieniu u istom Beču, odakle, u najgorem slučaju, nastojalo bi se depopularizirati nas i bezoružati sa koncesijama u jeziku, u učionam, u putim, do kojih inače ne bi došli ni s vladom u rukuh.

Mi se pa držali Cisleitanije koliko nas volja, vlada nas neće nikada u izborima podupirati, radi moguće pogibeli njezinu posjedu, i radi surazmjerja stranakah u zemlji. Dapače, dok budu sinovi birokratizma na vladi, a to će u nas svakako biti u Cisleitaniji, oni će na svoj račun proti nami vojevati, htili mi proti njima ići u Beč, ja li bez njih u Zagreb.

Bili pa mi austrijanski ili ugarski *Hrvati*, autonomaška (talijanska) stranka neće jednako štediti sve svoje snage proti nami. Jer toj stranki u obće nije do državnopravnog, nego do socialno-administrativnoga upliva, naime: do gospodstva jezika, sustava i osoba u samoj pokrajini. Izim glavâ konsortističkih i gdje kojeg zanešenjaka talijanskoga, priznati nam je, da je naša borba u Dalmaciji sa socialnom talijanštinom i s birokratizmom; a ti bez odsudne borbe, i bez pomoći s dvora, neće popustiti. Obzirom na same naše birače, jednom kad je obezbjeđena lojalnost prema kraljevoj osobi, mislim da je borba za pravo narodno-državno najsigurnija što se može zametnuti. Gdje smo god dosad prevladali, to se dogodilo uzprkos autonomašima i vladinim ljudima; a neznam kotare, gdje bi se bilo odabralo pravog *narodnoga zastupnika* koji bi imao nalog da ne bude za združenje (Dalmacije s Hrvatskom; op. P. K.).

Indi ja ovako razložim: preustroj Cisleitanije, bili mi u većini ili u manjini u Dalmatinskom saboru, dogodit će se preko naših glava, premda hoće da i mi peto kolo budemo, tako da nas sami ne bace od sebe; a mi u Dalmaciji imat ćemo vladu, koja će odgovarati sustavu i nazorima nove centralne vlade, bili mi uz nju ili protiv njoj.

Sa čisto aneksionističkim programom, činimo da vlada Bečka ne zaboravi naše pitanje, nagonimo je na više obzira prema nama, kriepimo narod u svijesti, budimo i podupiremo nastojanje hrvatsko-ugarsko.

Kada velim da *hoću* uz Hrvatsku sa Ugarskom, znam i mogu kazati kralju i narodu što hoću, i mogu steći odmah: *narodno jedinstvo, zemljište i narodnost obezbjeđiti*, i mnogoj domaćoj i susjednoj pogibeli izbjeći moram, jer pravo imam, pa ću i snagu imati u najbližjem vremenu, da stečem paritet sa Ugarskom. No, kad velim da *priznajem* faktično stanje u Cisleitaniji, ne znam što priznajem, nit mogu kazati što hoću ni kamo li ću, niti se mogu uzdati ikad da će se Dalmaciji darovati ravnopravan položaj sa Austriom, sa Českom i Poljskom; nego Dalmacija kao Istrija, Istrija kao Gradiška, Gradiška kao Tirol: corpus nile et amfybium; dapače, kako se stvari razvijati moraju, sva je prilika da me stjeraju u tješnju zajednicu grupe njemačko-talijanske.

Kakav bi dakle imao biti naš program za nove izbore? *Obrana narodnih i državnih prava*; narodnih prava u Dalmatinskom saboru; prama bečkoj konstituenti, obrana državnoga prava Hrvatske, Trojedne kraljevine. To se može izraziti i obćenitije. Može se i mučati o programu Narodne stranke, jer ga svi narodnjaci znadu. Svakako, gledati se ima na osobe, koje su najbolje jamstvo izvedbi narodnoga programa. A Bogu hvala, mi se već poznajemo, i narod nas poznaje.

Ja nisam nikako za priznanje kakovih faktičnih odnošaja. Ti odnošaji obstojati će sve jednako dok bude obstojati mogli i bez našega priznanja.

Znam da bi nam u krugu administrativnom moglo to priznanje privremeno štogod pomoći, znam da bi moglo i visoko *popeti pojedine osobe*; ali mislim da bi se tim pokušajem stranka osramotila, i napokon da bi narodnomu pravu štetovala.

Kad bi mi se dokazalo da taj pokušaj može za vrijeme poroditi stanovitih koristi, a da nikakve nade ne bi bilo da se za sada dođe do svoga prava na združenje (Dalmacije s Hrvatskom; op. P. K.), ja bih odstupio sa javnoga djelovanja, i pustio *politikom oportuniteta* proste ruke. Primjer Hrvatske namjerno jasno govori. Teško narodu kojemu se hoće više onakvih lekcija. Najzad, dakle, Narodni list neka se ne usuđuje sastavljati programâ; nek bistri položaj; nek budi narod na izbor ljudih izkušanih i čisto narodnih; nek izbraja nesretne posljedice po narod, ako bi birao kao dosad tlačitelje njegovih pravâ; u jednu riječ, nek diže svijest narodu; a što da rađe, odredit će narodni zastupnici kad se skupa sastanu.

(M. Pavlinović)

U Podgori, 15. travnja 1870.«

XIV.

M. KLAJČ — M. MRAZOVIČU

»Veleccienjeni prijatelju,

Prije nego sam vaš zadnji list primio, stiže mi pismo od Ljubiše iz Beča, u kom mi javljaše da se sa Lapennom dogovorio za ustanoviti konsorcium za dalmatinsku željeznicu, u koji sam imao ući ja i još koji narodnjak iz Dalmacije skupa sa nekolicinom autonomaša, svega sedmorica. On mi preporučivaše da ne oklijevam, nego da odmah se konstituiramo, i njima dvojici u Beč prokuru pošaljemo, za da mogu pitati koncesiju. Po njegovim riječima, oni su jur bili u dogovor stupili sa članovima hrvatskoga konsorcija za napraviti fusiju. Mi smo se nakon malo otezanja s jedne i druge strane, ipak konstituirali i prokuru poslali; ali kad ona u Beč stiže, puče kriza koja pošalje u prah i ministarstvo i Reichsrath, pa uzalud sva muka. Bog dao da budemo brzi u prosudi zavesti novo društvo pod boljim okolnostima i sa boljim uspjehom.

Tako i ja se nisam maknuo. Po ugovoru sa Ljubišom morao sam krenuti put Beča odmah kako bi zakon o našoj željeznici votiran bio, te skupa sa njima nastojati o koncesiji i o fusiji. Sad ne treba više da idem, i tako za sad ne imamo se u Zagrebu sastati, stvar koju sam puno žudio.

Novi su nam izbori za sabor pred vratima. Mi smo radnju i pripreve još od nazad vremena započeli, jur od prošinačke krize mi smo se razpustu nadali. Uhvatimo se ovog puta uspjeti i izaći u većini. Barem ćemo sve sile napeti, ali neće ni protivnici mirovati, jer se njima o glavi radi. Moje je mnjenje da mi na izbore stupimo na temelju faktičnoga stanja, bez državno-pravno pitanje ni spominjati, i to da nam ne bi škodilo s jedne strane, a s druge za ne vezivati se unaprijed ruke ni tamo ni amo. Ako Bog da da u većini izpadnemo, tad ćemo svi skupa najbolje vidjeti. Ja bih želio čuti vaše štovano mnjenje u ovom poslu, budući da je želja naša u glavnim pitanjima postupati suglasno sa Narodnom strankom hrvatskom. Mi krčimo put, pripravljamo zemljište, pak sjedinjenje doći će sa vremenom; a u toliko i kod vas uhmam se da će se stanje stvari razviti i kriza približiti. Očekivam što prije vaš odgovor.

Prijatelji odvrćaju pozdrave. Da ste mi zdravo i veselo.

Vaš iskreni prijatelj
Miho Klaić

Zadar, 17. travnja 1870.«

XV.

K. VOJNOVIĆ — M. MRAZOVIĆU

»Dragi kume!

Tvoji lijepi uskrсни darovi iznenadili su mog Iva i Katicu. Oni ti ostaju zahvalni i harni, te uvažavaju ih to više, ukoliko im dolaze od takvog darovatelja, i u isto vrijeme iz milog nam Zagreba. Otud se pridruživa s majkom ovom prigodom za zafaliti takvom milome dokazu vašeg kumstva.

Ogromni nam je posao nastajući izbori. Ako birokracija neće bijesniti, a mi budemo čvrsto radili i imali novčanu podporu, steći ćemo većinu. Jedan od ovih dana sakupit ćemo se za opredieliti program. U neizviesnosti naše sudbine, smatramo shodno i potrebno ne baciti u borbu izbornu pitanje sjedinjenja (Dalmacije s Hrvatskom; op. P. K.), ne probuditi ga u Dalmatinskom saboru dok ne sazri, da ne potičemo birokraciju i autonomaše još više, niti damo povod novoj vladi da nas progoni. Mislim da ćemo se složiti s ovim točkama: 1) ustrojiti zemlju u smislu narodnome; 2) izabrati zastupnike u Beč bez uvrijede hrvatskog državnog prava; 3) braniti u bečkoj konstituantu to isto pravo. Odlučniju politiku ne bismo sliedili nego kad bi sazrilo pitanje sjedinjenja u visokim krugovima Bečko-Peštanskim, jer drugačije ne bismo mogli stati na put demoralizaciji birokracije u narodu u obće, a osobito težnjam talijanskim u obćinam i u učionam.

Prijatelji naše žele da ti s našim najodličnijim muževima držite jedno malo vieće, te da nam izrazite vaše mnjenje i da nam kažete kojoj bismo se mogli podpori nadati u tako odlučni čas naše sudbine.

Molim te u ime sve moje obitelji i moje izručiti naš poklon tvojoj milostivoj gospodi i gospodici, a kad pišeš i Lacku.

Spomeni me Račku, Daničiću i Perkovcu, a milo mi pozdravi zemljaka moga, izvrsnog našeg Mazuru.

Živio, moj Mato, (i zaželi) bolju budućnost našoj domovini, a malo i tvom kumu pobratimu i štovatelju

Kosti Vojnoviću

U Splijetu, 28. travnja 1870.»

XVI.

M. KLAJČ — M. PAVLINOVIĆU

»Dragi don Miho,

Evo ti proglasa koga namjerava izdati središnji odbor. Mi smo ga ovdje pretresli na dugo i široko, i cijenim da odgovara okolnostima našim, jer nam ruke ne vezuje i ostavlja nam podpunu slobodu da, ako Bog da, u većini izađemo, možemo raditi kako hoćemo. Ako ga primaš u jezgri, ter ako hoćeš biti član središnjeg odbora, podpiši proglas i pošalji mi ga natrag; ali da može biti tiskan još u došastu sriedu u Narodnom listu, brzojavi mi do ponedjeljka večer, ili najdalje do utorka u jutro. Razumieva se po sebi da će u isti mah proglas biti tiskan i u hrvatskom izvoru. Rekao sam u jezgri, jer o preinačenju pojedinih točaka ne može biti sada ni govora; a treba nam raditi brzo i složno.

Da si mi zdravo i veselo

Tvoj
Miha Klajč

Zadar, 26. svibnja 1870.»

XVII.

M. KLAJČ — M. MRAZOVIĆU

»Vele cijenjeni prijatelju,

Vidio sam list koji ste na Danila upravili. Ja ne znam što vam je uprav Vojnović pisao, ali, glede naših namjera u nastojećim izborima, ili se on nije dobro izrazio, ili ga vi nieste dobro shvatili. Rekao bih da moj list, koji sam vam nazad neki dan pisao, vi nieste primili, budući da ga ne spominjete; a u njemu o istom poslu bilo je govora. Mi, dakle, prije izbora ne mislimo izmicati pitanje sjedinjenja, nego agitirati samo u smislu narodnom u obće.

Cilj je naša vrhovna, imati većinu (u Saboru; op. P. K.); a baš kad i vlada ne bi nas pobijala, strah me je da goneći ideu sjedinjenja izgubili bismo koji kotar. Idea narodnosti prodrila je donekle u svijest naroda našega; ali to isto ne može se reći o ideji sjedinjenja, vrhu koje pojmovi su dosta pomućeni, osobito iza događaja sbivših se kod vas u zadnja vremena. Tko vam drugčije stvari predstavlja, taj ili ih ne pozna, ili hoće da sâm sebe vara. Mi se ne ćemo vezivati ni kud ni kamo za imati slobodne ruke; pak ako izpadnemo u većini i sakupimo se, tad ćemo vidjeti što da radimo. Do malo dana vidjet ćete proglas središnjeg izbornog odbora, pa ćete moći prosuditi naše postupanje. Maleni i slabi, treba nam se uvijati i previjati dok na konja uzjašemo; ali ako do sedla dođemo, vjerujte da ćemo ga i goniti znati.

Vidim da se kod vas stvari do skrajnosti gone; i rekao bih da se '48. godina približava. Ne želim vam ju, jer u današnjim okolnostima krvavi sukob ulamanio bi možebiti Rauche i Zlataroviće,⁷¹ ali bi i narod upropastio. Ni je sve zlo do Raucha i nekoliko osoba, gnjilost je dublja, i tu valja liečiti.

Da ste zdravo sa vašom dragom obitelji, kojom molim da moj pozdrav izručite. Ostajem

Vaš srdačni prijatelj
Miho Klaić

Zadar, 27. svibnja 1870.«

XVIII.

M. PAVLINOVIĆ — M. KLAJČU

»Poslje nego smo se sporazumili, da nam program za nove izbore ne treba izdavati, kad sam vidio liepo tiskanoga, kojega si mi uklopio, prekrstio sam se. Kad sam ga pa proučio i dva i tri puta, uvjerio sam se, da je ovo jedna barateria, koja nije moguće da je iztekla iz tvoga mozga.

Ja taj program neću pretresivati, jer mi navještuješ da o preinačenju pojedinih točaka ne može biti sada već govora; neću pitati koji ste to ni koji ste se sastali u središnji (vrhovni) odbor, i tko vam je naložio da sklapate programe, i da ih patentirate kroz glasilo ciele Narodne stranke; neću pitati ščega vas je tolika hitnja snašla i svoje sudrugove nudate da vam tako na brzu ruku podpisuju programe, koje niste htjeli da razpravljaju s vami.

⁷¹ Iz obitelji Rauch potekla su dva hrvatska bana: Levin (1819—90) i Pavao (1865—1933) — bili su unionisti. Nepoznate su nam političke ličnosti iz obitelji Zlatarović.

Jedina mi je dužnost da ti ovom izjavim da ovaj program kad izađe na svjetlost bit će javni znak da smo se razdijelili, zatim naravno da ćemo se razkrstiti u svem što nam već zajednički ne bi moglo biti.

Ja znam da će se vikati kao i obično na me i na moju silu; ali ja ću svaku našu pustiti dragovoljno na rasudbu poštenih ljudi i nepatentiranih rodoljuba.

Za te kao prijatelja osobito žalim da ovo treći put u kratko vrijeme pokazuje mlohavost u značaju, koja ti slabi um i srce plemenito, pa bi ti mogla i liep glas pokvariti.

Žao mi je da sam ti ovako morao odgovoriti na tvoje pismo od 26. svibnja.

(Mihovil Pavlinović)

U Podgori, 29. svibnja 1870.*

XIX.

K. VOJNOVIĆ — M. PAVLINOVIĆU

»Dragi Miho!

Bit će te iznenadio kao i mene program centralnoga odbora, ili, bolje reći, osnova tog proglaša, koji ti je poslao Miho (Klaić; P. K.) kao i meni, da ga pregledaš.

Ja se krstim, kako su se naši ljudi, a osobito Miho, prevarili. Ako nijesam sišao s pameti, u našem dogovoru splitskomu mi smo trojica ostali da se nema učiniti nikakav politički proglas, a osobito da naše državno pitanje nema biti taknuto. A oni nam ga rješavaju u smislu Cisleitaniije. Rješavaju ga pošto su primili Mrazovičev list.

Vratio sam Mihi osnovu s primjetbam, koje ti ovdje uklapam, i rekao sam mu da ako ih ne bi primio, bolje je da se izostavi program, i da se prodre s većinom, pa ćemo lasno program učiniti. U isto doba brzojavio sam Đuri (Vojnoviću)⁷² koji se imao podpisati za Boku, da zaustavi podpis dok ne primi moj list, koji mu ide danas sa drugimi pripisom mojih primjetba. Imao sam prigodu također pisao već jučer Montu i istome smislu. Mislim da ćeš ti biti već na Zadar odgovorio kako ide, ali ako slučajno ne bi još bio primio osnovu, brzojavi K(laiću) ako ti se čini: 'Ne učinite nikakav politički proglas za izbore. Pristajem na primjetbe Krstove.'

I pitanje jezika izvedeno je loše. Tako se imalo dogoditi kad nije bilo mirnog pretresivanja i rada.

Rekao sam otvoreno Mihi da kad bi izišao takav proglas, stranka bi se naša razciepala. Ali se uzdam da će promieniti osnovu.

Don Đuro⁷³ mi piše da (se) ne može kandidirati poradi zdravlja, i dalečine i nepoznavanja faktičnih naših odnošaja. Niko Veliki⁷⁴ se odrekao političkog života.

Vidjet ćeš, Miho, da ćemo ostati u manjini, a Bog zna što čini! Pišem Rafi Puciću⁷⁵ u Dubrovnik da bi se kandidirao don Lovro Kukuljica⁷⁶ na mjesto don Dure. Piši i ti don Lovri da za razloga tebi poznanik se primi, ali odma.

⁷² Đuro Vojnović (1840—1895), narodnjak i političar; predsjednik Dalmatinskog sabora; mlađi brat Koste Vojnovića.

⁷³ Nismo utvrdili o kojem je svećeniku narodnjaku riječ.

⁷⁴ Niko Veliki Pucić; vidi bilj. br. 59.

⁷⁵ Rafo Pucić; narodnjak i političar.

⁷⁶ Lovro Kukuljica; svećenik, narodnjak i političar.

Od spasov dana ovo je treća koju ti pišem: prvu pridao sam Begiću; drugu s listom kuma Mate (Mrazovića) poslao sam Begića (!?) da ti je pošalje, a ovako ću i ovu.

S Bogom, dragi Miho, Nadam ti se odgovoru da vidim jesam li ja izgubio tramuntanu ili naši prijatelji od Zadra. Rekao bih da zadarski vazduh nije najbolji.

Tvoj
Kosta Vojnović

U Splitu, 29. svibnja 1870.«

XX.

K. VOJNOVIĆ — M. PAVLINOVIĆU

»Dragi moj Miho!

Ako je trebalo dokazati sađaranje naših misli do slova, zaista ovaj događaj dao nam ga je potpun. Tiskani program što si mi poslao imao je podbrisan iste riječi što sam ja bio podbrisao pod onim, koji bi meni od K(laića) dostavljen. Jedina utjehu pod takim udarcem, kojeg uzdam da smo snažno uklonili. Čuj!

Ja sam Klaiću odgovorio u subotu (28. svibnja), a moju je knjigu (pismo) primio u nedjelju (29. svibnja). Conte Moma (!?) koji je bio također primio program, ne nađe se u subotu u gradu, te stoprv na 30. svibnja (ponedjeljak) mogao je Klaiću odgovoriti u našem smislu. U isti dan (30. svibnja) na večer Cambi (!?) primi Klaićev brzojav, da odma brzojavi hoće li se podpisati. Zaključio sam da moj list nije imao uspjeha, jer brzojav Klaićev na Cambia bio je poslan dan poslije nego je Klaić primio moj list. Kad ja to vidjeh, a primivši već tvoju knjigu, u utorak u jutro brzojavim opet Đuri da odma oštro telegrafira u Zadar da on pristaje uz mene, i neće podpisati (notabene, po svemu, on nije bio primio proglas, a htjeli su mu podpisati ime za Boku). Isti brzojav poslao sam u isto doba Montu (kojemu sam već bio pisao o ovom predmetu).

U utorak (31. svibnja) Klaić mi (je) odgovorio na moj list (od 28. svibnja) 'da se ne slaže sasvim sa mnom, da on mi može tumačiti prvi dio proglašenja sasvim protivno, da će čekati do sutra (1. lipnja) brzojavne odgovore od svih kome ih je poslao, pak da će oni sutra do večer (to jest danas u srijedu) konačno riješiti što da rade.' Nastavlja da je za njega glavni cilj imati većinu (u saboru), pak u tu svrhu upotrijebiti sve, ne zaboravljajući ni malo lukavosti.

Sad se ja nadam da kad će biti primili tvoj list, i brzojave Đurine i Montine, posolit će se onaj program, te iliti ne ćemo imati nikakvog, što bi bilo najbolje, ili jednog po svem izbornog, a ne političkog. Ako, što ne cijenim, bi izišao taliter qualiter, vidjet ćemo što nam složno ostaje raditi.

Moj brajo, ti vidiš dobro da je posvem problematično mnjenje naše političke većine, ako ju stignemo. U takvoj sumnji, ja smatram pitanje strogog poštenja ne pisati niti R(ačkom) niti M(razoviću) za podporu. Odrješito sam K(laiću) pisao da ju ne pitaju u Zagrebu, jer kad bi sutra naša većina udarila putem protivnim onomu naznačenom od kuma Mate (Mrazovića), razlog bi imali da nam reću da smo se mi iznevjerili.

Bit ćeš vidio u zadnjem broju Narodnog lista da se tu piše nesumnjivo o poslanju naših zastupnikah u Beč, kao da je fait accompli. Možemo dakle već od sada taj događaj predračunati. Pitati podporu od naših plemenitih muževah u

ator (!?) take politike, nipošto. Politika meni je dala trnjah svakojakih ne žalim ih, niti pitam rucicah (!?), ali neću pak da padne ni sjena na moje poštenje.

Mati (Mrazoviću) ću pisati da smo raznih mnjenja — da su naša ta i ta, te da perem ruke, niti hoću znati od podpore, ne znajući kuda ćemo s našom lađom. U toliko radimo za izbore, pa ćemo razbistriti vode. U slučaju da ne izlazi onaj zlosretni proglas — prekinimo svaku prepirku, te djelujmo. Dobro će nam doći pomoć od Rafe P(ucića) i Kukuljice, ako budu izabrani. Pisao sam Rafi Puciću.

Moji te srčano pozdravljaju, a ti nam pozdravi Maru i don Zana.

Tvoj pobratim
Kosta Vojnović

U Spljetu, 1. lipnja 1870.*

XXI.

M. KLAIC — M. PAVLINOVIĆU

»Don Miho,

U Spljetu smo se dogovorili ne praviti programa za ne poticati državno-pravno pitanje; ali svakako sastaviti središnji odbor i izdati jedan proglas na birače; proglas u kome buditi narodnu svijest.

Onaj što sam ti poslao nije drugo nego prosti proglas a nipošto program. Izražena su neka obća načela, zašto nešto ipak moralo je tu biti. Ali ne treba dalje u pretresivanje. To stoji da se ti s proglasom ne slažeš nipošto, nego ipak da si srdit kao ljuta zmija. Budući da kod nas ima još ljudi koji svoje osobne misli znadu žrtvovati obćem dobru i obćoj slogi, nastojat ćemo raditi na način da nipošto javno se ne djelimo osobito sad pred izborima. Pokazati ćemo da znamo biti politični ljudi, i da još nismo doprli do stepena na komu su naša braća Srbi i Hrvati prekovelebitski, kod kojih koliko ljudi toliko stranakah, a u toliko Rauch i Ličina (!?) grunu ih nogama u rep.

Tvojim psovkam i skemnjičenjima (!?) ne odgovaram. Reći ću ti samo ovo. Ja se nisam nigda popom držao niti su mi jezuiti mozgom preokrenuli da se nepogrešivim cijenim; i zato bit ću, a može biti i do sto puta, pogrešiv. Ali, u poslu o inšpektorata tršćanskoga kazao sam ti da je puka laž. Među mnom i Glavinićem,⁷⁷ ti, čovjek tvrdog značaja, vjeruješ Glaviniću, a da smo mi u obratnom položaju, vjeruj mi, ja čovjek mlohavog značaja bio bih vjerovao don Mihui, a ne lahkoumnoj fukari ikakvoj.

Ako o poslim našim obćim uzimaš mi što javiti, piši tvomu chargé d'affaires da mi reče; meni ne šalji knjige (pisma), jer ću ti ju vratiti nerazpečaćenu.

Da si mi zdrav i veseo

Miha Klaić.

Zadar, 1. lipnja 1870.

Sreća je da smo se sad i sa Vojnovićem dogovorili; i ako sam ja počeo rim-bambiškavati, nije barem on. Ono što sam ti poslao nije drugo nego pokus tiskarni, zato ju razderi.*

⁷⁷ Mihovil Glavinić; narodnjak i političar.

XXII.

I. DANILO — M. MRAZOVIĆU

»Dragi prijatelju!

Čim sam doznao, da si se u Zagreb vratio evo me da na tvoje pismo odgovorim.

Najprije mi je sažaliti što se tamo ozbiljno zimate s espetoracijom (!?) nekih naših ljudi, koji su na političkom polju zašli u stramputice, kojim sami ne znaju izhoda. U toliko veće žalim, što si ti već mogao ponešto poznati te ljude. Ovo što ti pišem nije moje osobno mnijenje, nego sviju prijatelja ovdje u Zadru, kojima sam tvoje pismo proštio. Dosta je nam s njima borbe i bez vašega od tamo utjecaja, a kada se još vaša riječ umješa, onda i još gore, jer se opiru o vas u svojoj vitljivini. Tamo dvaest dana prije nego si pisao Vojnoviću, on je s nami bio tako složan, da bi mi za njim išli. Pokle si mu ti pisao, on prijeti odcijepiti (se) od nas. A zašto? Jer mi cijenimo da izbornu taktiku za ove naše strane poznajemo bolje nego vi, te u toj stvari ne možemo a zato i ne ćemo vaše savjete da uvažimo; a što se tiče ponašanja na saboru, o tom ne ćemo ništa predbežno da utanačimo, dok se ne vidi kako će izbori ispasti i dok zastupnici ne budu na okupu.

Paulinović i Vojnović rastrojiti će našu stranku, i do sada bi ju bili rastrojili da nije naše velike opreznosti. On bi se dobrovoljno istakli s katolicizmom, koji je u njih pravi jezuitizam; oni bi nešto gonili i hrvaštinu alla Starčević, što ni-pošto ne koristi, dapače bili bi upropastili sve naše dosadašnje dobitke. Oni su više politički fantasti, nego praktični ljudi. Stoga molimo te, i od strane ostalih prijatelja, ne upuštaj se s njima ispravno (!?) i neposredno u nikakva pitanja i pretresivanja; nego ako ti bude od njih prigode o čemu pisati, čini se kao da o istom predmetu i odovud ti je netko pisao, pa im preko nas odgovori. Ako mi ne budemo njih, kako smo već počeli, pod nekim nadzorom držali, oni će nam kvariti.

Mi nismo daleko od tvojih mnijenja Vojnoviću izjavljenih; ali ne mislimo da si ti naznačio podoban za nas naputak. Rački mi je ob istom poslu pisao, ali on svjesnije radi, pokle mi je mnijenja odkrio, da ostavlja taktiku i formu izvođenja svu na nas. Ob ovom cijenim, da je dosta.

Pokle si se s puta vratio, dobro bi bilo da nam činiš znati štogod, kako tamo gori posli stoje u Beču i Pragu. Možda si Matića⁷⁸ vidio, ali mi od njega još neimamo ni jedne riječi crna na bijelu.

Kod nas su dobri izgledi za izbore. Ne bude li oštra pritiska i nepravедna postupanja od vladine strane, naša je većina. Ako ju izvedemo do cilja, onda ćeš vidjeti, da se vi tamo na nas ne ćete imati čim potužiti, i ne budemo li se doslovno vašega naputka obdržavali. Dapače, kako mu drago ispalj izbori, te se sabor otvori, mi ćemo vas danomice izvješćivati o našem postupanju, i dobrovoljno vaše savjete primiti, no samo ne preko dvojice gore imenovane.

Pozdravi mi tvoju časnu gospodu i kćerku, a Lacka ako se vratio. Pozdravi i prijatelje i proštij moje pismo Račkom, komu danas pišem u poslu akademije, odašiljajući ga na te što se politike tiče. Da si zdravo.

Prijatelj
Ivan Danilo

U Zadru, 9. lipnja 1870.«

⁷⁸ Lovro Matić; vidi bilj. 65.

XXIII.

M. PAVLINOVIĆ — M. MRAZOVIĆU

»Moj pobratime,

Prolazeć lani kroz Dalmaciju, ako i hrlimice, ti ćeš biti utvrdio i svoj sud o stvarih i osobah ovdašnjih, pa si na taj naslonio mnjenje tamošnjih prvaka glede našega pravca u prvom saboru zadarskom, pišući poslanicu tvoju na Danila i Vojnovića od 22. svibnja. Da, tako valja da bude; jer, s jedne strane, držec se stalnih načela, s druge, polja u koja svoj rad ulagaš, ili bolje rekuć sredstva kojim se oživotvoruju načela, radi se uspješno.

Ovo deset godina, od kad sam stupio na javni život, mnogu sam okušao i mogu progutao za ljubav one čarobne sloge;⁷⁹ pa sam izkusio i to, da sloga kad nije u bitnosti nego u samu obliku, da sloga koja nije na srcu nego na samim ustima, ne popravi ništa, nego pokvari, i zaustavlja napredak same poštene stvari.

Ovde nije mjesto, nit je sad vrijeme, da ti ja izpriopoviedam sve što sam na osob ja ovo deset godina žrtvovao svoga srca, svoga uvjerenja, svoga novca i svoga poštenja za ljubav slogi toj prividnoj; nego ću ti samo reć jednu, da to nije pomoglo našoj stvari, osim što sam ja i moji jednomišljenici došli do uvjerenja da smo pokušali sve, i popustili dok se popustiti smjelo bez izdaje domovine. Kad nam se silimice uciepilo to osvjedočenje u oči novih izbora, mi se nismo omrazili sa starim našim drugovima, mi ih nismo potvorili da su izdajnici; nego *smo u sebi zaključili, da su nesposobni za mjesta na koja ih iznose više prigoda nego vlastiti rad*. Po tom osvjedočenju, radimo kod pouzdanika naših, da ne budu u novo zastupstvo izabrani Ljubiša, Danilo, Nodilo⁸⁰ i Vranković,⁸¹ a da ih zamlene odlučniji, ozbiljniji i nezavisniji elementi kao Ljubić,⁸² Antonietti,⁸³ Paštrović,⁸⁴ Bersa⁸⁵ i Kamber,⁸⁶ pa, i ljudi iz samoga naroda, kad su čestiti i oduševljeni za narodni pravac. Mi dvojica, ja i Vojnović, preuzeli smo akciju; uz nas stoje Monti, Raimondi,⁸⁷ Dešković,⁸⁸ Kukuljica, Đuro Vojnović, Didolić⁸⁹ i td. A Makarska, Vrgorac, Imotski, Sinj, Omiš, Trogir, Knin, Drniš, Šibenik, otoci, to je naše neprieporno zemljište, do trista hiljada duša. Dubrovnik, uz sve veleite srbske, većinom je odlučito uz nas, jer je nezavisan. Boka, premda nakresana srbskiem težnjam, jednom lišena koliko pokvarenoga toliko lukavoga Ljubiše, odrješito pristat će za združenje, jer je poštena i pravo narodna.

⁷⁹ Sloga između Hrvata i Srba u Dalmaciji, koja je među njima vladala od 1860. godine.

⁸⁰ Natko Nodilo (1834—1912), prvi urednik *Narodnog lista* (*Il Nazionale*) i od 1874. profesor opće povijesti na zagrebačkom Sveučilištu.

⁸¹ Ivan Vranković; narodnjak i političar.

⁸² Kažimir Ljubić; narodnjak i političar.

⁸³ Josip Antonietti; narodnjak i političar; zastupnik u Dalmatinskom saboru i Carevinskom vijeću; neko vrijeme pristaša »zemljaka«.

⁸⁴ Josip Paštrović (1827—1913), narodnjak a kasnije pravaš; zastupnik u Dalmatinskom saboru.

⁸⁵ Josip Bersa; narodnjak i političar.

⁸⁶ Pavle Kamber; narodnjak i političar.

⁸⁷ Josip Raimondi; narodnjak i političar.

⁸⁸ Ivan Dešković; narodnjak i političar.

⁸⁹ Vicko Didolić; narodnjak i političar.

Naši pouzdanici putuju od Neretve do Krke; na ostale krajeve rade dopisivanja kroz naše prijatelje, ljude najodličnije u svojim kotarima.

Radeć protiv izbora Danila et compagni nam nije do njihova izključenja, koliko do toga da ih eventualno narod prisili da se prime sljedećega programa za nastajuće izbore: 1. *Obrana odlučna državnoga hrvatskoga prava*, odnosno našega prava na sjedinjenje s Hrvatskom. 2. *Uporaba u saboru jedino* (osim iznimke) *hrvatskoga jezika*. 3. *Oporba na obveznost građanske ženidbe*.

Mi smo odlučili da te točke, na času biranja, budu pred biračima javljene i pretresane (i to:) 1. da nam vlada poslije ne može prebacivati da to nije narodna volja; 2. da slabiji zastupnici iz narodu prime okriepu; 3. da Klaić et compagni uvide, ako se odluče od nas, da su se odlučili i od naroda; 4. da, ako dođe do raspusta sabora (što bi bilo lasno kad bi mi u većini bili) narod prizna da mora ostati sam sebi vjieran. S toga metnuta je i ona treća točka, da narod pobožan, kao što je naš, bude oduševljen na borbu i sa vjerezakonske strane.

Pristane li u prvom saboru Klaićeva frakcija uz nas, mi ćemo sigurno imati većinu; i tad ćemo napraviti adresu na kralja, da ne idemo u Reichsrat nego da hoćemo u Zagreb. Budemo li se razcijepili i ostanemo u manjini, tad ćemo mi prosvjedovati protiv slanja u Reichsrat s temelja hrvatskoga prava; u našem odlučnom pravcu urediti ćemo naše glasilo; a u ostalom rad zemaljske uredbe složiti ćemo se u saborskom radu s Klaićevom frakcijom.

Da ti dokažem kako nismo mogli odgoditi odluku ovakvu, neću ti poviedati skrovitu poviest ovih zadnjih deset godina, koja bi dokazala, da Zadar potalijančen, prekriven činovnicima, osamljen od naroda, ubija i truže malo po malo najbolje naše ljude; da naše glasilo moramo prenijeti tu gdje kuca srce narodu, u Spljet ili u Makarsku, da bi moglo koliko davati narodu toliko primati iz naroda snage i života; ta bi ti povijest dokazala da ni Klaić, ni Nodilo, ni Vranković nisu *svjestini Hrvati*, i stoga da su nesposobni stati pokretu hrvatskomu na čelu; da je pop Ivo (Danilo), osobito iza povratka iz Moskve, uz prirodnu lakoumnost i prpošnost, postao nesposoban dosljedna redovitu i ozbiljnu radu.

Nego moram ti svakako predočiti nekoliko zadnjih podataka, koje će te uputiti u faktično poznavanje ovdašnjeg položaja. Ovi će ti podaci dokazati, da (1) prije bečke krize, Mađari su nas hotili k' sebi navabiti; (2) da Klaić čezne za priznavanjem faktičnih naših odnošaja sa Cisleitanijom; (3) da sam ja, daleko od toga priznanja, dapače u ovom času obće krize, isprva sam na odlučnu borbu za hrvatsko pravo naše, i da se moji nazori sudaraju sa onim izrečenim u tvom pismu od 22. svibnja na Vojnovića; (4, 5 i 6) da naši Tühreri⁹⁰ u Zadru prešli su na dnevni red na samo preko tvoga lista od 22. svibnja, nego i preko ugovora kojega smo malo dana prije ugovorili bili u Spljetu; (7 i 8) da se Klaić dotle zaboravio, da tvrdi stvari neistinite i da je brzojavom lovio podpise od ljudi na spravu, kao što je mene conte Cambj, i namjeravao je potpisati Đuru Vojnovića i ne upitana, a pisao Rafi Arneriću⁹¹ u Korčulu da potpiše, jer ću i ja potpisati biti; (9 i 10) da se laže poštenomu dr Antonetti-u da su onaj proglaš-program svi pozvani potpisati; dok, što znamo, dosad nisu potpisala oba Vojnovića, ni Cambj, ni Monti; da je napokon poslao novi program veleć da je prosti poziv, i da svakako potpišem i da promienim što mi se ne dopada; dok, šaljući mi prvi, Klaić mi je doslovno pisao: 'ako se slažeš u bitnosti, i ako hoćeš biti članom središnjega odbora, potpiši

⁹⁰ Zacijelo: Stjepan Türr (1825—1908), general, bivši mađarski emigrant; adju-tant talijanskog kralja.

⁹¹ Rafo Arneri (1837—1899), narodnjak i političar, jedan od vođa narodnog preporoda na Korčuli.

se. Promjena pojedinih točaka ne može biti već govora, jer smo mi to sve pretrčeli i konačno razpravili.' Zao mi je da mi je u dr Koste ovaj original, te ti ga ne mogu dostaviti.

Ja sam na to odgovorio prekjueer: da ne dam moga potpisa na nikakav proglas prije izborâ predstojećih. Nego, ako vi, kao središnji odbor, hoćete svakako da date proglas na svoje ime, tad bi bilo dobro da izostavite rieči u zaklopcih.

Naravno, ja sam to učinio iz obzira na moje poštenje, koje mi već ne dopušta da u predstojećih izborih kažem se obćinstvu sa Klaić-Danilom s jednom rukom, a s druge strane, da radim na svoju ruku. Sad radimo svi; poslie izbora, kad glasove prebrojimo, dogovarât ćemo se.

Da bi se od nas u saboru odćiepio Klaić (što još ne vjerujem, osobito kad mu se naša snaga pokaže) ako bi nam i bila neprilika ovoga časa, sebe bi upropastio kod naroda. Ludost Roznerova i Wagnerova zaodjela ga je viencem mućenićkim,⁹² a položaj u Zadru, u kom se desio kod narodnoga glasila, dao mu je vid nekoga punovlastnika stranke; inaće, svi razumniji, ljudi odavna glavom klimaju, a narod malo oli nimalo u srcu mari za nj, kao što on malo mari za narod, za *pravo* i jezik njegov. Za čas rekoh, jer bo bi mi brojni gubitak kojega glasila u saboru naknadili moralnim uplivom i kod vlade i kod naroda; a prije godine, osamljena firma Klaić-Danilo-Nodilo, bankrotirala bi sasvim. Dok, kad bi mi popustili sad, od stranke narodne, pretvorila bi se ipso facto u stranku umjerenu-autonomašku, koju evo tri godine da sklapaju neki zadarski mlitavci, pa jedva danas začimlje se kristalizirati oko naših potalijancćenih narodnjaka, koji još misle da su pozvani braniti *la conquiste liberali del secolo, organizirati Cisleitaniju, i ćuvati na hrvatskoj zemlji pravo talijanskoga jezika*.

Rad Ljubiše pa, žao mi je da sam spržio knjigu (pismo) Đura Vojnovića na Kostu, u kojoj ga je izvješćivao koliko prevare i lukavštine taj zlosretnik je upotrebio nebi li i njega upleo u svoju infamiju, da prati Lapennu kroz Boku. Svakako knjiga pod br. 12, ako ga nisi poznao, oćitovat će ti dielom ćovjeka.⁹³

Sad kad sam te pretrgnuto i hitno izviestio, znaj da šaljem popa Ivana Borića:⁹⁴ 1. da mu predate dvie tisuće for. za pokriće vanrednih troškova na agitiranje za program kojeg sam ti gore javio. Biskup (Strossmayer) je bio obećao podporu, ali sad nije hora da mu se u Rim piše; a opet misli da će i onako taj list (biti odobren) od njegove blagotvorne rućice. Na različite naše kotare jur je obećana ta pripomoć. 2. Da pošaljete osnovu adrese na kralja, kojom, u slučaju kad bi bili saborska većina, odbijali bi šiljanje u Beć, i pitali sjedinjenje sa Hrvatskom, pod krunom ugarsko-hrvatskom. Gle! Izim jednoga imenovanja krune Ugarsko-Hrvatske (koje bi jednako želio ako je moguće da izostane u adres.) mi nebi nikako govorili o naših odnošajih sa Ugarskom; u jednu, da sebe ne kompromitiramo sa neviteškim Mađarim, a u drugu opet da ne budemo prinuđeni odmah im u brk kazati, da ćemo i mi biti hrvatska opozicija, dok nismo još sjedinjeni; nego mi bi imali pleđirati za sjedinjenje s Hrvatskom kad prispijemo, ako Bog da, u Zagreb, kad ćemo

⁹² Karl Roszner; savjetnik u Namjesništvu i poglavar civilne uprave u Dalmaciji. Na ćelu režima stajao je namjesnik Mamula. U tom razdoblju (poć. 60-ih god. XIX. st.) posebno za vrijeme Schmerlingova centralizma, zaredali su sućski procesi i progoni narodnjaka. Potkraj desetljeća za namjesnika je postavljen general Ivan Wagner, koji je oslonac vlasti potražio u autonomašima, što su narodnjaci osuđivali.

⁹³ To je pismo S. Ljubiše, ovdje dokument br. XXXII; usp. također bilj. br. 52.

⁹⁴ Ivan Borić; narodnjak i polićiar.

na dalje govoriti i o Mađarima i o Rauchu. 3. Da pošaljete (prosvjedi) deklaraciju što li, koju bi učinili u slučaju da budemo manjina (u saboru). Ne kasnite mi pouzdanika vratiti, jer potreba i vrijeme stiska. Ja sam, evo, svoju dužnost učinio. Mato, pobratime, zbogom.

Tvoj do duše
Mihovio Pavlinović

U Podgori, 12. lipnja 1870.«

XXIV.

M. PAVLINOVIĆ — M. MRAZOVIĆU

a)

»Dragi velećienjeni moj prijatelju,

Uklopljeni spis sadrži točke na koje smo se sporazumili ja, Vojnović i Ljubić, da ih predložimo Klaiću i družini, pa se tako uzdrži u saboru složna narodna većina.

Antonietti nam piše iz Zadra, da su ih tu odmah veseljem odobrili Danilo, Paštirović⁹⁵ i Bersa. A Vojnović je jur odputovao u Dubrovnik da se tamo sporažumi u tom smislu.

Kako vidiš tu su glavna dva momenta; jedan za nas, koji držimo nađu sve do hrvatskoga prava, to jest, pred prestoljem izjava i pitanja sdruženja; a uz to, sve što našu stranku može ukriepiti u zemlji i dati joj razvrtka, bez rušenja toli nuždne sloge.

Drugi je moment za praktičnike, to je, šiljanje u Reichsrath; da se ovi stoprv doživljeni sabor ne raspusti, da se kuša ne bi li se što dobilo u jeziku i u upravi zemlje.

Dakako, da ja nisam u srcu zadovoljan ovakim postupanjem, kojega svak može lasno nazvati ilogičnim. Ali kad promislim, da, svojom izjavom o državnom pravu, Dalmatinski će sabor sa svoje strane učiniti što glavno može u tom poslu da učini; da ovoga puta stanovište strogoga prava — s moje, Vojnovićeve, Ljubićeve i Montieeve strane — učinilo bi nemoguću ikakvu većinu u saboru; da naš razdor utvrdio bi carstvo kužnoga po zemlji ortakluka; da, iza naše izjave i adrese, sve visi o snagi Hrvatske i o dobroj volji Ugarske, da se ozbiljno pita sdruženje,⁹⁶ kojega zakleti kralj neće moći odbijati radi odpora Dalmatinaca; da mi išli ne-išli u Beč, tim se ne ruši niti se kriepi Reichsrath; da uza svu našu odličnu snagu moralnu, mi nikakvih novčanih sredstava nemamo, da se odupremo, čvrstom agitacijom, proti prosipanju tuđih novaca u slučaju raspusta sabora; da su nam u tom poslu strašna zaprieka, izim jednoga parobroda, nikakva obćila po zemlji; da je malo tko do sada uredio za svaki slučaj svoj kotar, kao što sam ja Vrgorski i Imotski; da, ako ne bude za kratko poboljšanje uprave, izčeznut će naši iz Reichsratha, i tim će izčeznuti svaka nada u politiku oportuniteta; a bude li kakva boljka, da će ta najveća našoj stranki prva biti u prilog; promotriv, napokon, da svaka pametna

⁹⁵ Kuzman Paštirović; narodnjak i političar.

⁹⁶ Da se zahtijeva sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom (odnosno: ujedinjenje hrvatskih pokrajina u jedinstvenu državu Hrvatsku), i to: na temelju prirodnog («naravnog») prava (prirodnog prava naroda na samoopredjeljenje) i hrvatskog državnog prava.

politika, ne zapostaviv svoga cilja, mora da živi o nagodbah, moja je duša umirena na ovakvu nagodbu, kojoj, ako nas nekoličak žrtvujemo svoju odlučnost, više ih valjda s druge strane žrtvovat će svoje malodušje i svoj tajni mrz na pravo hrvatsko.

Ti mi svakako javi tvoje primjedbe, koje ćemo uvažiti kao što valja. Kad bi ti sklopio i adresu u gornjem smislu, to bi vrlo koristno bilo; jer tako bi najlakše izbjegli šaranju, kojim će nastojati sofisti i oportunisti našu glavnu misao da zatrpaju i nevinom učine. A opet uvjeren sam, da će joj forma državnička biti pristojnija i korektnija, kad dolazi od kompetentnoga izvora.

Sad se malo spustimo na me. Ja ti ne zamieram, što me u tvom listu od 20. lipnja kriviš radi načina mog dopisivanja sa Klaićem. Da znam osobne odnose između nas dvaju, možda ne bi rekao da ono moje sasvim sukrumno i prijateljsko pismo, pri prietecoj i javnoj sablazni, bilo je allzuscharf.

Radi mojih vjerezakonskih uvjerenja, uobče nemam što da primjetim uz ono što si ti pisao u tvom listu na Danila: 'ja ne uviđam u kom je odporu katolicizam ili baš i đavolski jezuitizam sa državnopravnim, sa narodnim programom'. Hvala ti na nepristranosti, kad si Danilu i ovo pisao: 'budite složni u državnom pitanju (s njime), on će vam drage volje oprostiti jezuitizam. Ja ga ne držim toliko tašta, da bi on mogao želiti da se njegovu (katoličkomu i jezuitskomu) uvjerenju iko klanja, ako ga ne može usvajati'.

Nego, braneć me, vidi se ipak da ti se nešto primilo Danilovih osvada. Mudro je rekao Voltaire: potvarajte, potvarajte, uvijek će što god ostati. Tebe je metnulo u jaku sumnju što sam ja podbrazdio ono *conquiste liberali* i očitao si mi liepu lekciju. Hvala ti, i znaj da ju primam; ali u isto doba znaj, da sam ja one dvie rieči podbrazdivao kao smiešne kad se toliko naglasivaju od nas, koji smo ti siroci bez kuće i bez sljemeni svoga. Ovdje opetujem onu tvoju kajkavsku: 'najprije štalicu, onda kravicu'. Dakle, prijane, vidiš da nije potrebe bilo da se sablazniš. Ja sam jedino htio se posmiešiti našim naprednjakom, koji govore u veliko i široko o zlatnom i svilenom pokućstvu, a za dom svoj ni rieči nemađu narodu da kažu.

Pozdravi mi preč. Račkoga, i moli ga da ovaj put primi i za sebe ovaj na te odgovor, jer mi je natiska prešnoga dopisivanja. Reci mu da sam evo pristao na njegov savjet: '*kanite se razdora takova, koji bi Narodnu stranku* (barem za čas) *podkopao, a protivnike ojačao*'. Gornja naša kombinacija, ako nije najbolja, nisam kriv ja nego fakićne okolnosti.

Mato, moje je pismo dugačko; ali još imam jednu kazati. Moje je uvjerenje, da u pitanju državnom Narodna stranka u Dalmaciji ima gledati sad na to kako će doći do sdruženja sa Hrvatskom. Svako zapredanje Mađarskoj, i svaka prijetnja Rauchovoj nagodbi, meni se čini neumjestna od strane naše, prije nego uniđemo u hrvatski sabor. Vam je dosta da naše glasilo izjavljuje naše nezadovoljstvo sa tom nagodbom. Ali htjeti da vam ju mi pomožemo srušiti, uplićuć ju u pitanje sdruženja, to mi se čini štetno sdruženju, našem za sad vrhovnomu cilju državnomu. Ja sam to na kratko obrazložio u mom listu na Pucića, koje sam ti bio poslao.⁹⁷ To ti napominjem, jer mi se čini da Zatočnik u ovom poslu nešto šara, što nam muti i odvraća od sdruženja amo iste narodnjake slabiće.

Sad kad sam ti rekao što sam prešnjega imao, kako mi je moglo na brzu ruku iz pera ispasti, ostaj mi s Bogom, i vjeruj stalnomu poštovanju i ljubavi tvoga prijatelja

Mihovila Pavlinovića

U Podgori, 23. srpnja 1870.«

⁹⁷ Usp. dokument br. XI.

b)

(Program Narodne stranke)

»Ostajuć nepomično na temelju Hrvatskoga prava, tj. našega prava na združjenje (Dalmacije s Hrvatskom; op. P. K.), birat ćemo u Reichsrath pod uvjetom:

I. Glasovat ćemo adresu kralju o stanju zemlje, u kojoj bi imale naći mjesta sljedeće točke:

- a) Sabor Dalmacije priznaje jedino narodnost srbo-Hrvatsku⁹⁸ u Dalmaciji.
- b) Priznaje po historičkom i naravnom pravu da ova (Dalmacija; op. P. K.) pripada Trojednoj kraljevini, i Ugarsko-hrvatskoj kruni.
- c) Moli kralja na temelju Ručnog Njegovog pisma od 21. veljače 1861, kraljevskog predloga za sabor Trojedne kraljevine od 27. veljače 1866. god. (vidi Naše pravice od B. Suleka) da Saboru dalmatinska vlada predloži imenovanje odaslanika, koji bi u Zagrebu razpravljali o načinu sjedinjenja sa odaslanicima hrvatskoga sabora.
- d) Budući da to pitanje mora biti i u Reichsrathu pod financialnim pogledom pretresano, Dalmacija šalje svoje zastupnike u Reichsrath, da izvojuju njezino pravo.
- e) Šalje ih također jer članak III veljačkog ustava pušta nepovrijeđeno javno pravo Dalmacije pram Hrvatske.
- f) Očituje sve tegobe svoje glede uprave zemlje.
- g) Očituje želje naroda, osobito glede uvedbe hrvatskoga jezika u školu i u sud.

II. Da tu adresu ponesu kao Saborski odaslanici isti članovi Cesarskoga Vieća.

III. Da ti članovi u saboru očituju, da idu u Beč da brane hrvatsko pravo do svake zgode, i da kušaju nebi li zemlja stekla mir, odstraniv consortiste; i da čine zavisen svoj ostanak u Reichsrathu ob oživotvorenju dviju naredbah ministarskih glede uvedbe hrvatskoga jezika u sud i upravu do roka jur opredijeljena, i o potvrdi budućega zakona saborskoga glede uredbe jezika u škole niže i srednje.

IV. Da se ti članovi u klubu osobno obvežu prama stranki da će glasovati proti obveznoj građanskoj ženidbi, protiv svakomu predlogu što bi dirao u slobodu i imanje dviju naših crkavah,⁹⁹ da će glasovati sa federalističkom strankom.¹⁰⁰

V. Da se tajništvo sabora uredi ravnopravno po hrvatsku i po talijansku.

VI. Da odbor zemaljski posluje hrvatski sa občinam hrvatskim, i svaki put kad dostavlja vladi zaključke saborske.

VII. Da se narodno glasilo uredi tako, da odrješito zastupa državno pravo Hrvatsko.«

⁹⁸ O odnosu M. Pavlinovića, kao i drugih hrvatskih narodnjaka, prema kulturnoj i (narodnoj)-nacionalnoj/političkoj individualnosti u Južnih Slavena uopće, i Srba i Hrvata u Dalmaciji napose, raspravljat ćemo u slijedećem br. HZ.

⁹⁹ U »slobodu i imanje dviju naših crkavah«: katoličke i pravoslavne u Dalmaciji.

¹⁰⁰ Hrvatski su narodnjaci/preporoditelji (kako u banskoj Hrvatskoj tako i u Dalmaciji) svoju političku ideologiju temeljili, uz osnovne vrijednosti/ideje građanskog humanističkog liberalizma, također na načelu federalizma, i to različitog sadržaja.

XXV.

P. PRERADOVIĆ — M. MRAZOVIĆU

»Moj dragi prijatelju!

Oprostite da Vam tek danas odgovaram na Vaše posljednje pismo. Mene već 14 danah nije u Beču, već sam ovdje na ladanju, gdje se hladnom vodom kripim, nebi li doličio Kraljeviću Marku u evo nastalom ratu, ako vihor i namj zakrene.

O situaciji sadašnjoj Austriji mogu Vam toliko kazati: da je neizvjestna. Najviši i visoki krugovi a i veća strana vojska rado bi se sdružili s Napoleonom, da se Prusu osvete i po mogućnosti da se opet u Njemačku uklepaju. Ali to je grožde kiselo, jerbo visoko. Neimamo novacah, a bojimo se i Rusije, koja bi sigurno odmah na nas udarila kako bi mi pokušali štogod protiv Pruskoj. Stoga se čeka u nemilom neutralitetu, nadajući se da će okolnosti kako tako tu namjeru mogućnom učiniti i s toga je položaj sadašnji a i budući Austrije neizvjestan, jerbo ne zavisi od nje već od okolnostih, za koje se još ne zna kakve će biti.

Isto tako neizvjestno je da-li će ovaj pokret po nas kakvim dobrim plodom uroditi. Ali ja mislim ipak, da će morati boije da bude, jerbo gore ne može biti. Dobro bi bilo, da dođe Austrija u kakav škripac, tada bi se valjda u svojoj slabosti osvrnula i na nas, i da joj pomognemo obećala (bi) nam opet mnogo a ništa mozebiti dala. Ja, po svome računu, želim da Pruska pobijedi, time će ostati Austrija izključena iz Njemačke i morat će, neimajući druge podpore, tražiti ju u svojih narodih.

Što se Dalmacije tiče, ostajem pri onom što sam Vam zadnji put u Beču ustmeno kazao: za sada još nije vrijeme, da se u njoj o sdruženju s Hrvatskom govori. Ja sam se uslied Vašega pisma na novo o toj stvari uputio i mogu Vam dvoje kazati; prvo, da bi vlada na izjavu u Dalmatinskom saboru za sdruženje s Hrvatskom odgovorila razpustom sabora, a lahko bi joj za rukom pošlo poznatim načinom pri novih izborih oteti narodnjakom ovu jedva stečenu malu većinu; drugo, želja za udruženje s vami nije u Dalmaciji još prodršla duboko u narod; dapače, veća strana tamošnjega našeg svijeta neće ni da čuje o tom sdruženju. S toga pri zadnjih izborih na mnogih mjestih birači su samo pod uviетom da nebude govora o sdruženju, dotičnom narodnjaku svoj glas dali.

Kazivao mi je jedan prijatelj iz Dalmacije, da bi narodne zastupnike sve poubijali kad bi na saboru taj predmet na dnevni red iznesli.¹⁰¹

Tako Vam stoje stvari u Dalmaciji. Hvalimo Bogu da je samo Narodna stranka nekakvu većinu stekla te će se moći nešto za kukavni puk tamo učiniti i ona idea malo po malo uzgojiti; ali trebat će još nekoliko godina dok ona dozri i kad bude moguće o njoj u Dalmatinskom saboru prosboriti.

Tako, moj prijatelju, za sad neimamo pravog izgleda na nikoju stranu, svud je za nas oblačno; ali oblaci lahko se navlače a lahko opet i razvalače, može i nama sunce sinuti sa strane, s koje se mi ne nadamo. Budimo strpljivi i nadalje radimo po mogućnosti, a što u naših silah ne leži to ostavijajmo vremenu, koje sve rane lieči, pa će sigurno izliečiti i našu.

Čitao sam kako ste liepo dočekali biskupa Strossmayera. Hvala Bogu, da nam se je sretno povratio. Izručite moj i moje žene i djece srdačni pozdrav Vašoj miloj

¹⁰¹ Ovo je, nema sumnje, pretjerana ocjena, i ne može se odnositi na cjelokupnu Dalmaciju, pogotovo ne na izbornu područje srednje i južne Dalmacije.

gospođi i kćerki a i Lacku, ako se nije kuda odstranio, da otrese škotski prah sa sebe.

Da ste zdravo i veselo!

Vaš iskreni prijatelj
(Petar Preradović)

30. srpnja 1870.«

XXVI.

I. DANILO — M. MRAZOVIĆU

»Dragi Mato!

Nisam ti na pismo tvoje od 20. lipnja odgovorio, jer me u njem smutilo što, polazeći od pogriješnih predmijeva, dohodiš na krive zaključke, pa se ne ustručavaš svakojako sumnjati one, koji se u tvom razloženju ne mogu složiti s tobom. Znaj, dakle, ako je u našoj stranki itko, te bi prikrivajući osobne ciljeve, da ih lakše dostigne, izdao narodnu stvar, to bi ga prije našao među onima, koji će na svaku tvoju pristati, nego među onim, koji se ne bi u sve i posve upustili na tvojim rezoniranjem. Među ovimi brojim poglavito Klaića i sebe od tebi bolje poznatih, a od manje ti poznatih Antonietta, Vrankovića itd.

Ovakova tvoja pisma, kakova su bila dva predposljednja, razaslana na druge ljude van Zadra, djelovala su otrovno po našu stranku, što će se žalibože i pokazati. Bog ti prostio! — Prelazim sada na zadnje tvoje (pismo) po Paviću primljeno, na koje ću riječ po riječ odgovoriti onim redom kojim je pisano.

O Ljubišinu ponašanju u Beču i mi smo imali glasa, ako i ne onako izvjesna kao ti. Ako je on rekao, da je on Dalmatinski sabor, ja ne mogu inače to tumačiti nego ovako, da bi on bio vriedan (!?) pristati uz jednu ili drugu stranu, uz jednu ili uz drugu frakciju, gdje bi mogao stvoriti većinu povoljnu sebi; ili postojeću većinu pomutiti, ako bi mu bile nepovoljne njezine odluke, i ako bi našao tko bi u tom za njim pristao, što bi mu teško išlo za rukom.

Ljubiša je dobro rekao, da će on isposlovati da Dalmatinski sabor bira (poslanike) u Reichsrat, jer znade da na to sva Narodna stranka pristaje; ali nije rekao kako birati, pod kojimi formaliteti, preduvjeti i ogradami. I to je možda imao pravo, da želja za sjedinjenjem (Dalmacije s Hrvatskom; op. P. K.) nije prodrla u narod; u koliko pod ciglom zastavom sjedinjenja, nebi mi narodnjaci u izborih nigda prodrli, ni sami pop Pavlinović, koji misli da je on prodrao, i koji je htio kano i ti da mi sve ostavimo na stranu, a da istaknemo samo sjedinjenje. A opet je Ljubiša pravo imao i onda, kada je govorio da Kotor i Dubrovnik hoće sjedinjenje. U našem narodu goruće je čuvstvo narodno, i živi plamen se mjestimice rasplamtio; ali ostaje opet čuvstvo, koje je možno pomutiti socijalnim kojim pitanjem, kako se radi ove godine u Dubrovniku, ili vjerozakonskim, kako se jednom i u Kotoru dogodilo, a ove godine na Visu, na Hvaru i na Braču. Nu uza sve to meni nije nigdje poznato, da bi birači od narodnih kandidata bili tražili vjeru, da za sjedinjenje neće glasovati.

Moj Mate, ti nisi mogao nikada od tvojih prijatelja dobivati izvješća o naših narodnih poslih, kakove Ljubiša kroji; jer tvoji prijatelji, oni koji se ne puštaju obsjenjivati svojom maštom, izlagaju ti stvari pod istinu; a da ima tvojih prijatelja, koji vide inače nego Ljubiša i nego ja, to mi tvoja sama pisma svjedoče.

Ni to ne bih mogao reći da smo cigli aneksionisti Pavlinović, Ljubić, Klaić i ja; jer morda pri Pavlinoviću i Ljubiću nismo ni Klaić ni ja, a sa mnom i s Klaićem jesu svi naši prijatelji i birači naši i naših prijatelja.

Sada, pokle sam ti izložio što ti može služiti na rasudu Ljubićinih tvrdnja, vratiti mi se na ono što ti gore natuknuh: u našem narodu živo je, ako ćeš i plamteće, narodno čuvstvo; ali još u njem nema poredna umnoga razvoja; ima oštromnosti, stoga i čuvstvo se lako razjari; ali nije ga sveder obraniti od prevare, od laži, koja, ako mu se prikaže pod licem prijatnim, lako ga može zavešti za sobom. Ovo ti valja imati uvijek pred očima kada o našem narodu u Dalmaciji pišeš, te ćeš onda vidjeti veliku razliku među našim i českim narodom, i ne ćeš, kako si me u prednjem pismu, pozivati nas na primier i na sliedbu Čeha; niti će strogo izpravne držati naputke koje mi u zadnjem tvom pismu daješ. Ja ću ti u kratko i praktično izložiti naše stanje.

Potvrdi li vlada na slobodi izbore, Narodna stranka će održati uvijek većinu, kano sada, s vremenom i jaču. Bi li vlada htjela samo iz daleka pokazati, da naginje na Narodnu stranku, da bi željela narodne ljude imati u saboru, ne bi ni tri autonomaša izpala izabrana. Nu ako se vlada zareče, kako se do sada zaricala, da neće narodnjake u većini, onda će narodnjaci ostati u manjini, većoj ili manjoj, kako budu vladini organi blažije ili nasilnije postupali. Ovo ti je istina, koju nitko neće poreći u Dalmaciji, te prama ovoj praktičnoj istini, narodnjakom je udesiti svoje ponašanje. Rek bi da to nije Pavlinovićeva namjera, nego udariti glavom bez obzira, pa kud puče puče; ali u tom teško da bi našao dvojicu ili trojicu slijedenika. Odkle se ta namjera porodila, jedno je pitanje; a drugo je, nije li tom namjerom bojadisano sve što on tebe izvješćuje; nisi li i ti u čem kriv da si tu namjeru pokriepio u njemu. Videć kako su izbori ispali, Pavlinović je odustao od svoje posve niećne politike, te bi i on birao na Reichsrat pod uvjete neke, o kojih meću ti sada ništa (pisati) i koje nismo ni mi još svestrano pretresli dok se ne sastanemo, nu cijenim da bi sloga bila moguća, ako ti ne razjariš mrzke mnijenje, ili ako Ljubić ne bude išlo u račun ožestiti raskolnike.

Odavle ćeš vidjeti, da nam nebi ništa pomoglo što bi došao ti ili nam poslao Mazuru; a s druge strane to bi nas izložilo pred protivnicima, kao da primamo naputka od vas i da smo vaše oruđe. U ostalom i ja mislim da raspust českoga sabora može povoljno djelovati po nas i olakšati nam položaj; stoga će mi biti vele milo, ako nas budeš potanko izvješćivao o svemu, što iz Praga doznadeš.

Kad sam zapeo da ti ovo pišem nisam mislio da razložim, kako većina među nami, to jest svi izim Pavlinovića, Vojnovića i možda Ljubića i Deškovića, koji će uza nje pristati. Nu pokle sam ti ovoliko pisao o naših poslih, koliko ti može biti razbistrilo pojam o našem položaju, (onda) znaj i ovo, što smo utanačili Klaić, Vranković, Antonietti, ja i ostali manje tebi poznati. Kada dođe vladin predlog da se biraju zastupnici za Reichsrath, odaslati taj predlog na odbor. Ovaj bi imao spraviti resoluciju, kojom bi se odlučilo da se zastupnici biraju pod ogradom državnopravnoga prava i pod uvjetom da ti zastupnici odnesu kruni adresu, u kojoj bi se izložilo i razložilo državopravno pravo, a u isto doba i narodne tegobe, zamolivši krunu da dovede narod do svoga prava i da ukloni jade koje ga tište. Nadam se da ćeš odavle uvidjeti, da ti nisi uprav bio obaviješten o onome što smo mi namjeravali, te da naše namjere ne idu toliko daleko od onih, na koje si se ti trudio da nas naputiš, ali u nevrieme; jer da smo mi izpočetka izložili ove namjere, ne znam bi li nas desetorica bili na saboru.

Molim te, što se može manje piši Pavlinoviću i Vojnoviću, jer se njima tako ugrije glava, pa se onda već ne obziru na ino nego na ono što u nju zavrte. Uvjeri se da su (i) ostali tvoji prijatelji Hrvati svi isto kao Pavlinović i Vojnović, samo da su malo smotreniji, a i još nešto, što se ne daje pisati.

Što se izbora ljudi tiče, znaj da je ograničen. Od petorice, jedan ima biti iz kurije vanjskih obćina zadarskih, drugi iz spljetskih, treći iz dubrovačko-kotorskih, četvrti je iz kurije gradova i komora trgovačkih, a peti iz kurije veleposrednika. U svakoj kuriji imamo mi vrsnih ljudi, što se tiče znanja i značaja, pa će biti svakako najbolji izabrani.

S ovim se nadam, da sam podpuno odgovorio na ono što mi pišeš, te da ćeš i s odgovorom zadovoljan biti. Ako ti se čini što nedostatno, nejasno, krivo, piši mi, svedjer ćeš me naći gotova.

Još mi jedna pada na um. Vidim da je *Zatočnik* počeo preštampani besjedu Pavlinovićevu.¹⁰² Žalibože i nam se u *Narodni list* podkrala, ne budni promozgali prije što je u njoj. Izim političkih bedaština, tu je toliko žući na pojedina lica izljeveno, da je samo čudo, ako budemo mogli dotle hladnokrvni ostati, da na nju ne udarimo. Ako budemo do ovoga koraka prinuđeni, onda ćeš možda i ti steći jasniji pojam o tvojih prijateljih. Bože daj da na miru ostane, to jest, da se Pavlinović jednom osviesti; a ti ćeš svakako usustice (!?) kadli tadli imati ona izjasnenja, koja nisu za javnost, a nisu ni za samo prijateljsko pismo.

Pa se i opet vraćam natrag, želeći da ti podpunije što se može odgovorim. Budemo li se mi tako ponašali, da vlada ne bude imala uzroka razpustiti sabor, onda na kratko vrijeme nadamo se da će i narod tako se uz nas priliečiti, da će svuda i u svemu za nami. Onda će i u narodu preći u pojam ono, što je sada puko čuvstvo; onda ćemo moći stoprv reći: narod hoće to i to. Ide li drugčije, imat će pravo i Pavlinović i Ljubić i ja i svi; ali će vlada sa narodom raditi što joj drago.

Ja neću vama tamo predbacivati ništa, jer poznajem vaš hudi položaj; ali te samo još molim da ovo promisliš. Metni da Ugarska pita Dalmaciju, i luda je ne pitati ju sada, taj čas svi naši današnji protivnici postaju mađaroni; procieni što bi onda i kod nas u Dalmaciji bilo. Za kratko vrijeme, održimo li se mi u saboru, nebi ni to možno bilo, što bi sada. Stoga velju (da) su Mađari ljudi što sada odma ne istu Dalmaciju; do malo će jim biti kasno. Sada nebi mi vama tamo ni pomoći mogli, do malo bismo, kad bismo se mi ukriepili tako, da bismo se mogli uhititi velikoga zvona, sigurni da će na taj glas narod ustati složan i nepomičan.

Vidim da nebi nikad dospio ponavljati pod raznim vidom, što je moje najbolje uvjerenje, moje i sviju koji ne gledaju stvari pod nikakvom prizmom, a koji su izašli i ispitati narod po svuda i sa svake strane, i čuvaju se kao vatre upuštati se u ikakve *avanture*.

Pozdravi mi mile i drage tvoje domaće, i da si mi s njimi zajedno zdravo i veselo. Pozdravi Mazzuru. Bio sam pisao Račkom, da mi dade koji storički podatak o Kotoru, u koliko bi se moglo ticati istoričkoga prava hrvatskoga ili ugarskoga, pa ne vidih nikakova odgovora. To sam želio imati pri ruci rad adrese i upravo rad Ljubiše, koji je danas aneksionista, a tko zna hoće li sutra biti. Nije trieba da ti priporučim da me ne izlažeš izničem što se ličnosti ničije tiče. Ostaj s Bogom.

Prijatelj
pop Ivan Danilo

U Zadru, 3. kolovoza 1870.«

¹⁰² To je »besjeda« (pod naslovom: »Hrvatsko pravo«) koju je M. Pavlinović izrekao na slavi Imotske čitaonice 1870. Usp. M. Pavlinović, *Pjesme i besjede*, Zadar 1873.

XXVII.

K. VOJNOVIĆ — M. MRAZOVIĆU

»Dragi kume i poštovani prijatelju!

Vidio sam tvoju ruku u opomeni 'Prijateljem na Dalmatinski sabor u oči novoga zasjedanja' u broju 176 *Zatočnika* jučer ovdje dobivena. Tvoja se osnova saudara potpuno sa onom koju smo sklopili don Mijo i ja, i koju će ti biti on priobćio, dok sam ja pošao u Dubrovnik za dogovoriti se sa tamošnjim prijateljima, i pisao u Zadar, i također Klaiću u Piemont, ne bi li i oni pristali.

Dubrovčani su u jezgri odobrili osnovu, samo što su na mjesto adrese predložili saborsku resoluciju slijedećeg sadržaja: 'Sabor Dalmatinski potvrđuje pravo Dalmacije na sjedinjenje sa Hrvatskom, i očituje želj da se to sjedinjenje oživotvori u dogovoru sa saborim Dalmatinskim i Hrvatskim *odmah kad bi se uzpostavilo u Hrvatskoj tako stanje koje bi odgovaralo zahtjevam i pravam naroda.*'

Kako vidiš ova forma lasno se dađe izvesti u onu točniju, koja stoji u *Zatočniku*.

Pristali su također u jezgri prijatelji u Zadru. Ali, moj kume, žalibože odgovor Klaićev meni upravljen suprotivan je našem predlogu. On kaže: 'Ja ne vidim nego dvie politike moguće: ili izjaviti se da mi spadamo pod tako zvanu Ugarsku krunu i razaći se bez daljega poslovanja, ili šiljati u Beč (poslanike) smatrajući se kao faktični dio Cisleitanijske, *ogradi se prije protiv povredi našega državnoga prava.* Ili jedno, ili drugo; ali jedno ili drugo odlučno i čisto. Ali malo tamo a malo amo ići u Beč a ne izvaditi iz toga koraka sve moguće koristi za naše unutarnje posle, to nigda, pa nigda.' A dalje: 'I mi hoćemo *cielokupnu i samostalnu Hrvatsku, ali samostalnu, ne prikrpinu Mađarsku.*'

Razić se, to je predlog na koji neće pristati nitko, jer bi bilo ubitačno u sadašnjim okolnostima poradi razloga, koji sam izveo u pismu odjen uklapan. To pismo, dobro pazi, motivacija je one osnove, koju sam sa don Mijom izradio. Ne bi dakle ostalo po Klaiću drugo nego poslati u Reichsrath (poslanike) s onom ogradom, koja ne znači ništa, jer stoji po sebi u našem zemaljskom ustavu, i koja ne bi bila ni pristojna većini, kad prvi put zastupa narod Srbsko-Hrvatski.

Sad, moj Mato, ne ostaje nego pokušati zadnje, jer sve nastojanje vlade — po onome što mi je poručio jučer Niko Pucić vrativši se iz Boča i iz Zadra — biti će zapriečiti svakojako očitovanje u smislu sjedinjenja. To pokušanje jest, da ti, moj kume, u ime (Narodne; P. K.) stranke pišeš Klaiću u smislu članka u *Zatočniku*, i nastojiš da ga na to skloniš, i također da činiš mu pisati od biskupa (Strossmayera; P. K.) u istom smislu. A još bolje bi bilo da za takvu važnu stvar — od koje mogla bi dosta visiti buduća naša politika, i naša sloga — ti isti dođeš u Zadar u ime naših prijatelja s ručnim pismom biskupa (Strossmayera), da bi Klaića sklonio na tu osnovu. Ja stvarno držim da će on biti u Zadru najdalje na 17. tekućega (mjeseca). Ako Klaić ne pristane, stvarno držim da će se većina (u saboru) razciepiti, te ćemo žaliti da smo ju zadobili. A budući da svaku valja predvidjeti, tako stavljam tebi i našim prijateljima slijedeća pitanja:

1) Odobravate li predlog resolucije, na mjesto adrese, naših prijatelja iz Dubrovnika?

2) U slučaju da ne bi Klaić pristao na osnovu, mislite li vi da, u svrhu da se sačuva sloga, i mi četvorica (Pavlinović, Ljubić, Monti i ja) pristanemo na *prostu ogradu* birajući na Reichsrath?

3) Ili bi bilo bolje da damo našu ostavku, puštajući svu odgovornost takvog postupanja Klaiću i družini?

4) Ili, napokon, da se ustegnemo glasovanja na Reichsrath?

Ima, kako si vidio, u osnovi tebi poslanoj jedna točka, po kojoj bi se Reichsrathisti imali vezati pred (Narodnom) strankom da će glasovati protiv građanskoj ženidbi, i protiv svakom predlogu koji bi dirao u slobodu jedne ili druge crkve.

Ti poznaš moja uvjerenja religiozna, pače su ih priobćili tebi i biskupu. Strogi Hrvat — strogi katolik: Hrvat u potpunom smislu bez oklevanja, bez arriere pensie, a katolik isto. Ali tu se ne radi o mojem uvjerenju, radi se o politici, o faktičnom stanju našeg naroda. Stoji nepomično to, da je svećenstvo *jedina organizirana narodna vojska u Dalmaciji; stoji da smo kroz njega stekli većinu* (u saboru); stoji da gdje su nas koji pojedini svećenici pobijali, tu smo izgubili izborni kotar (na primjer na otocima, gdje je izabran Lapenna) a dobili smo gdje god su (svećenici) bili uz nas.

Ali, ako smo saveznici, ne možemo pobijati interese našeg saveznika; aliter sloga je srušena. Već je svećenstvo došlo u sumnju da se mi hoćemo služiti s njime kao oružjem za naše svrhe. Ne samo to, nego autonomaši, dobro poznajući religioznost našeg naroda, kradimice i tajno siju da *hoćemo promijeniti vjeru*. Kad bi se ta sumnja rasprostranila, jaoh za Narodnu stranku u Dalmaciji!

U tom smislu — bilo rečeno inter nos — ponašanje biskupovo (Strossmayera; P. K.) na Vatikanskom saboru više nam je škodilo, nego pomoglo. Opakost naših dušmanah ne da se opisati.

Žalibože Klaić ne pristaje niti na ovu točku osnove. On govori: 'Vjeru ne ćemo da mijesamo sa politikom, niti da stvaramo pitanja gdje ih nema, i da bez potrebe mutimo savjesti.' Lijepo, da bismo mi stvarali pitanja! Ali ih stvara bečka vlada interkonfesionalnim zakonom, nuždnom ženidbom — građanskom ženidbom — ukinućem konkordata, mogućim uspostavljanjem regius placet itd. U Reichsrathu valja odgovoriti i glasovati o ovim pitanjima sa *da* ili *ne*. Znabudi, moj kume, da Klaić nije prodro u svom dubrovačkom kotaru pučkom, jer je glasovao nazad dvie godine za predlog vladin, kojim je otelo svećenstvu nadziranje škola: Klaić, razumiješ, u svome rođenome kotaru!

To je factum. Ako se može stvoriti narodna većina, i uzdržati je u Dalmaciji bez svećenstva, radite slobodno protiv njegovih nazorih; ali, ako to nije moguće, valja se toj neophodnoj nuždi za ljubav i spas naroda podložiti ili odstupiti.

Dubrovačani, koji su može biti — govorim o novim zastupnicima — des libres penseurs prvog reda glede ove točke, ovako su praktično zaključili: 'pristajemo na to požrtvovanje, kad bi bilo neophodno potrebno da se uzdrži sklad u Narodnoj stranci i podpor svećenstva.'

Evo ti, moj kume, bez pristranosti naše stanje.

Znabudi da će Pavlinović biti u Zadru na 18. tekućeg a ja na 19; Sabor će se otvoriti, kako znaš, 20. Bila bi sreća kada bismo se tamo sastali. Čujem da će vriedni naš Mazzura k nama u Zadar doći. Bože daj da bude na veselje.

Moja te gospoda puno pozdravlja, kao i plavokosa Kristinica, i mole te da ih spomeneš tvojoj gospođi i gospođici, kojima i ja ljubim ruke. Pozdravi mi srdačno Lacka.

Misao je don Mije i moja, ako ne budemo ičim spriječeni, doći vas naći po za(vršetku) zasjedanja (sabora) i slijediti do Đakova. Moj poklon Račkom, Torbaru, Jagiću, Daničiću i Perkovecu.

S Bogom mili kume i prijatelju. Ne zamjeri mi na načinu pisanja. Pomisli (samo) da me (je) majka Hrvatska preporodila stoprv godine 1860, te sam (tek) tada počeo tepati i slagati riječi.

Grli te srčano tvoj kum i prijatelj

Kosto Vojnović.

U Splitu, 9. kolovoza 1870.

P. P. Mislim također da bi bilo shodno i potrebno da ti ili biskup (Strossmayer) pišete Niku Puciću Velikome da bi potvrdio naše zastupnike Dubrovčane u tomu smislu. I to bi valjalo odmah. Molim te da mi brzojaviš primljenje ovog lista. Ako bi ti imao doći amo, u svoje vrijeme brzojavi mi: 'izvršit ću tačno što mi pišeš'. — Za tvoju upravu znabudi da brzojavi i knjige (pisma) naći (će) me ovdje do 18. tekućeg inclusive.*

XXVIII.

M. PAVLINOVIĆ — M. MRAZOVIĆU

»Dragi prijatelju,

Ja stoprv danas polazim u Zadar, jer me groznica zaustavila.

Čudim se veoma da mi nisi povratio priloge¹⁰³ uz moje predzadnje pismo, koje su mi neobhodno potrebiti. Ako ih ne nađem u Zadru, čini da mi tu izravno dopru što prije.

Imenovanje zlosretnoga Ljubiše bit će i vas tamo osupnulo. Ako pop Ivu (Danila) i Klaića ovoga puta ne opameti, neće valjda nikdar. Možeš i sam pomisliti kako je primljeno u zemlji imenovanje najnepoštenijega člana saborskoga. Većina, ako bude imala odvažnosti, može lasno odvratiti ljasku što joj je vlada dala. Vidit ćemo.

Ja pristajem na naputak narodnoj strani podan u *Zatočniku*. Ali jesi li vidio popa Ivu kako šeptrlja. Njega je snašla želja da pođe u Reichsrath plivati u moru velike politike. Dobar mu put.

Nisi mi ništa pisao o nagodbi koju sam ti zadnjom knjigom priobćio. Za sada ostaj mi zdravo sa prijateljima kako ti želi

Tvoj do duše
Mihovio Pavlinović

U Podgori, 22. kolovoza 1870.*

XXIX.

I. DANILO — M. MRAZOVIĆU

»Dragi prijatelju!

Od jučer sam ti ovdje (u Beču). Ne znadući da je Reichsrath odgođen, a da ne pustimo ići Lapenna i Alessania¹⁰⁴ prije nas, otisnusmo se u ponedjeljak iz Zadra ja i Budmani,¹⁰⁵ a ostala trojica imala su nas sutradan slijediti; nu njima će biti došla na vrijeme viest ob odgodbi, te još nisu došli. Želio bih da me barem ovdje obavijestiš o tom, što je prošlo s Ljubišom, o čemu nisam dočekao tvoga odgovora na Vojnovića.

¹⁰³ To su dokumenti (pisma i programi) koja je Pavlinović poslao M. Mrazoviću ovdje objavljena pod brojem: XI, XII, XIII, XVI, XVIII, XIX, XX, XXI, XXIII, XXIV, XXX, XXXI i XXXII.

¹⁰⁴ Girolamo Alesani; autonomas i političar; protiv njegova mandata u Dalmatinskom saboru 1863. oštro je istupio M. Pavlinović.

¹⁰⁵ Pero Budmani (1835—1914), filolog, narodnjak i političar; poslanik u Dalmatinskom saboru i Carevinskom vijeću; od 1883. pravi član JAZU; poslije Daničićeve smrti, urednik Akademijina Rječnika.

Kako su se Česi vladali, a i ostali opozicionalci, cijenim da nismo ni mi najgore. Adresa će ti naša već biti poznata, pa sam željan čuti, što ti o njoj misliš; meni je najmrže, što su premiešane u nju tegobe i želje, a to je učinjeno svakako proti momu mnijenju, nu što ću sam proti dvaestorici.

Netko mi reče, da ćeš možda i ti na ove strane, pa bi mi najdraže bilo da me predstaviš nekoj gospodi, koju ja nepoznajem.

Ako mi pišeš, upravi na Reichsrath, jer sada sam u Matschakerfrof; ali mi je neizvjesno koliko ću dugo ostati u gostioni.

Pozdravi mi liepo tvoju milostivu gospođu i dragu djecu, te da si mi ti s njima zdravo i veselo.

Prijatelj
Ivo Danilo

Beč, 9. rujna 1870.»

XXX.

J. ANTONIETTI — M. PAVLINOVIĆU

»Dragi moj prijatelju,¹⁰⁴

Postigao sam što smo želili sasvim da program, od tebe odbačen, bio je od svih zapitanih odobren. Ništanemanje bi opozvan za ne svaditi se s tobom javno prije izbora. Program je bio preobraćen u prosti poziv, koji ti ovdje uklapam. Pošalji odmah tvoje odobrenje, da se može pod istim staviti tvoje ime. Ako ti izraz koji nije po volji, možeš ga izmijeniti. Mogao si pak ljepšim načinom pisati Klaiću. Ljepi načini ne škode nikada, a više puta mnogo koriste. Jesu neobhodivi za uzdržavati prijateljske odnošaje.

Prosti mi ovu moju primietbu i upisuj je mojoj želji živoj da te svaki ljubi, kako te ljubi i štuje.

tvoj iskrenii prijatelj
(Josip; P. K.) Antonietti.

P.P. Budući da ću ja do malo dana polaziti put Spljeta i Dubrovnika, pošalji drugomu tvoj odgovor, ako je moguće brzojavno.»

XXXI.

K. VOJNOVIĆ — M. PAVLINOVIĆU

»Dragi moj Mijo!

Primio sam oba tvoja brzojava; nisam mislio pisati Mati (Mrazoviću) iza tvoga prvoga.

Evo ti proglasa, prepisana od moje Katice, jer sam onog tiskana poslao Đuri, koji će mi ga vratiti, a Klaićev njemu. Kako znaš, izostavljen je prvi dio, a na mjesto trećeg dijela dolazi ona preinaka, što ti je već Miho (Klaić) poslao, kako mi piše, i kako sam po tvom prvom brzojavu razumio. Ni ta mi se preinaka ne dopada. Tražiti lijek našim ranama u političkim reformama, to je isto kao reći da ga se

¹⁰⁴ Ovo je pismo bez datuma; nastalo je, nema sumnje, prije izbora poslanika za Dalmatinski sabor.

neće tražiti u sjedinjenju (Dalmacije s Hrvatskom; op. P. K.): *inclusio unius exclusio alternius*. Ne dopada mi se ni popravak Montiev (gledaj njegovu knjigu) u ime jezika. Po ovomu, narod ne bi imao prava ni poslati ča jednog duernistu (?!). Opet sam Mihi pisao da se ne pravi nikakvog proglasa. Ako su pak zabili u glavu tiskati jednog — predložio sam mu ovaj zaključak, koji ćeš štiti otraga, i koji znači: 'izaberi, puče, tvoje ljude, pa će oni tražiti liek tvojim ranama, jer oni koji će te pravo zastupati, neće te izdati.' Ljudi pučki praviti će i izvesti program. — Đuri sam poslao Klaićevu i moju popravku. Montievu knjigu kad budeš (pro)štio, uništi.

Da ti pravo kažem, nadao sam se u Zadru višoj vještini i djelatnosti. Kad treba velikog djelovanja — dopisivanjem tražiti vrijeme da se sastavlja jedan nekorisni proglas, koji može uzrokovati razdor — to nije pametno, niti mogu razumjeti.

Od prve riječi Montieve knjige (pisma) razumi ih (tako) da sam mu po bratu poslao divno djelo Nikolasa za pobijanje Renanove knjige o životu I. K. — Vid. koji je bio na Braču, kaže da vlada veliki indiferentizam. U Trogirru se miču. Ovdje sicut erat in principio.

Dalm. Čačovi. (!?) izlazi. Bože daj da ne bude zlosretno — s Tacconom popom (!?) kako urednikom. Autonomas intus et in cutem. Nekić (!?) će stupiti stoprv u jesen. — Znabudi da od autonomaške strane pisano je da ako bude Rodić¹⁰⁷ imenovan (što je sumnjivo) da će biti Narodna stranka u većini, ali da će se i ona cijepati u umjerenu stranku s Klaićem i Vrankovićem i u radikalnu s tobom i Kostom.

Čekam danas tvoj list. — Da si mi zdravo, moj kume. Mare i djeca te pozdravljaju. Pozdravi mi don Ivu.

Tvoj pobratim
Kosta Vojnović

U duhovni ponedjeljak 1870.

P.P. Tutti e vostri sforzi devono tendere a far sì che noi suoi nuovi rappresentanti il paese retrovi, e riconosca se stesso, poichè così soltanto talde (!?) le questioni che lo preoccupano avranno pacifica e concorde soluzione, non potendo i veri mandatari del popolo conoscerne i bisogni, nè tradirne i diritti.

Elettori, la forte del paese è riposto nella scelto che parete per fare de vostri rappresentanti. La piena armonia fra questi e voi ridonera ad esso la concordia, promuovera il sodisfacimento de bisogni più vitali del nostro popolo, ed assicurara l'attuazione de suoi diritti.»

XXXII.

S. LJUBIŠA — M. PAVLINOVIĆU

»Dragi pope Mićo,¹⁰⁸

Imaš znati da ja nijesam ni malo sporazumljen sa proglasom središnjega izbornoga odbora. Kad sam prošao Zadrom ja sam se izjavio mnenja da taj proglas bude čist i jasan, a on je danas tmast i zabrkatih pojmova. Ja sam od prilike htio da se reče ovako: Mi smo bili federalisti, pak zato aneksionisti, jer smo hteli (zajedno s; op. P. K.) trojednom kraljevinom ući u jednu Austriju sajuženu. No

¹⁰⁷ Gavriilo Rodić; narodnjak i političar.

¹⁰⁸ Ovo je pismo bez datuma; nastalo je prije izbora poslanika za Dalmatinski sabor.

počem je dualizam predvojio carevinu i naš program odstranio, za sad nam ne preostaje drugo već naći jedan modus vivendi u onome faktičnome položaju u kojem, uz prkos naše želje, živimo — a to je proširenje autonomie, promjena izbornog zakona, ravnopravnost jezika. Ja sam ovaj program navijestio već u *Zukunftu* pod naslovom *Stimme aus Dalmatien*. Ja sam ga dugo i uz sve mesojeđe (!?) raspravljao sa Mrazovićem i Mažuranićem u Beču, pak su oni kao mudri i razboriti ljudi pristali uza nj.

Sad mi odbor ugrabi podpis brzojavom, ali ja se nipošto ne slažem sa proglasom. Sad mi je tebi samome ovo moje mnjenje saobćiti, jer neću da gradim neslogu. Danas pišem iste stvari i Klaiću, prvo da žalim što sam potpisao tako suhoparnu stvar, a drugo što je i ona sama loša. Evo razlogah.

Prije svega čini mi se da je red vrstah mješa pojmovah, zato ja bih stavio 4 i 5 kao 6 i 7.

Drugo, u 4 redku ja bih izostavio suvišne i nepristojne riječi (o vivere nazionalmente o perire) jer se to podrazumijeva kad se kaže da je nam nužno politično biće, a neboj se neće od nas niko za nj ginuti. U istom redku stoji: (entro la cardica tracciato dal diritto publico) — koje je to državno pravo? Zar decembarski ustav. No ja ga neću. A kad se govorilo u 2-me redku o Austriji a ne o Cisleitaniiji, trebalo je dakle govoriti o našem ozbiljnome državnome pravu koji nema obruča.

U redku petome mjesto *libertà nazionale*, što ja mnim znači: cijela neodvisnost, bolje mi zvuči *il principio di nazionalità*, a najpotonju riječ *despotismo* zamijenio bih drugom *oppressione*, da pokažem da je za nas uzje (!?) gnječenje jedne druge narodnosti nego gospodareve.

U redku desetome mjesto *che amico la nazione* rekao bih *il paese*, a mjesto *avvenire progresso*, da izbjegnem Dalmatove (!?) primjetbe.

U retku 12 mjesto *sentimento popolare* bolje mi zvuči *voto popolare*, a u 13 mezzi leali quali si praticano presso tutti i popoli civili, rekao bih *adicono*, jer žalibože nije istina.

Ali brate, sve da je prosto, ali redak 6 ni prosto ni blagosloven; on je škandal, on je veleizdajstvo. Naši prijatelji, što se tiče jezika, daju Talijanom više nego su jim dali Herbst i Giskra.

Ja takvu smetenu politiku ne razumijem, i žalit ću do groba da sam svoje ime stavio pod tiem. Evo ti taj zlokobni tekst: 'Duello della lingua la più importante forse, noi intendiamo risolverla ispirandoci (!? — od ispirare, ispirare; op. P. K.) alle circostanze di fatto ai veri bisogni e non ai postulati del nostro diritto assoluto. (Dakle le circostanze di fatto ed i veri bisogni sono l'uso della lingua italiana esclusivo). Amici della concordia e giustizia noi non vogliamo che a torti secolari si ripari con violenza e precipitazione.'

O zaboga pope Mićo, kud smo zaorali? Ovo je hereza, koja se ne da pravdati! Ja sam ih zakleo bogom da ostave sve riječi koje sam ja podvukao od *ispirare* do *precipitazione*, a mjesto njih da stave ove: sulla base di una perfetta parificazione. Ako se to ne može popraviti, a ono neka tako tokuju u članak *Nazionale* da se s nama ljudi ne rugaju. Ovo sijah da znaš da nijesam toga mnjenja. Da si mi zdravo.

Tvoj
Stevo (Stefan Ljubiša)*

XXXIII.

M. PAVLINOVIĆ — M. MRAZOVIĆU

»Dragi pobratime,

U zgodno vrijeme čekam, da mi pouzdanom rukom vratiš spise,¹⁰⁹ koje se ne usuđuješ povieriti vjernosti austrijske pošte. Srećom nisu mi ni trebali; jer je Klačić kazao, da se nije bio dobro izrazio, da misli kao što i mi; te su se naši prijateljski odnošaji sasvim popravili.

Naši reichsratisti dobili su strogi naputak da se drže federalaca. Za potanje naputke ti bi se mogao obratiti dr Antonietiu, koji je tamo najpouzdanija osoba čiste hrvatske stranke. I pop Ivo (Danilo) mislim da će ti biti sada mekši; jer je s više strana ovoga puta i on dobio dobru lekciju. Ja se ne čudim da je njegova logika našla za naravno da te odvrati od dolaska u Zadar; ali se čudim da si mu ti pitao dopušćenje.

Eto birasmo u Beč i Ljubišu, poslje nego nam se pismeno obvezao, da će do svake sgođe raditi i govoriti za združenje (Dalmacije s Hrvatskom; op. P. K.). Od biranja za Reichsrat nisam se ni ja smio ustegnuti, da se narodna većina ne raspadne, i da se zemlja ne izvrgne novomu mučenju. Nisam smio ovoga puta primiti tolike odgovornosti na se; a opet nastojao sam da se spasi, što se spasiti dađe u sadanjih naših i vaših jadnih okolnosti.

Toliko nas je malo, a tako nas treba po svuda, da ovoga puta ne mogosmo doći do Zagreba.

Mislim da je sad *Narodni list* u boljim rukama, koje će ga voditi stalnim hrvatskim pravcem; s toga ako budeš štogod neupravna zamierio, piši slobodno Ljubiću, on će te razumjeti. Pozdravi tvoje, Račkoga i ostale prijatelje, i vjeruj da sam ti

do duše tvoj
Mihovio Pavlinović

U Podgori, 24. rujna 1870.«

XXXIV.

P. PRERADOVIĆ — M. MRAZOVIĆU

»Dragi gospodine i prijatelju!

Oprostite da Vam tako kasno na Vaša dva posljednja pisma odgovaram. Tek prekjučer bilo mi je moguće poslano mi pismo izručiti nadvojvodi Albertu. Ja sam to glavom učinio imavši onaj dan službena posla kod njega. On pismo dragovoljno primi i primjeti, da je bilo od strane njegove kancelarije odbito, jer dolazi svaki dan do stotine pisama podporu tražećih, proti kojoj navaži neima drugoga sredstva već odbijati sva pisma nepoznatih rukuh. On reče da će pismo pročitati i sadržaj mu uvažiti i da se zahvaliti poslaocu na povjerenju, koji mu tim pismom iskaza.

Ja mislim, da je Hellenbach¹¹⁰ u stanju u Beustove tajne zaviriti, da može odrešito sad reći da je njemačka politika u Austriji utvrđena. Mi smo u poslovnom

¹⁰⁹ To su dokumenti navedeni u našoj bilj. br. 103.

¹¹⁰ Lazar Hellenbach (1827—1887), političar, publicist i filozofski pisac; član Hrvatskog sabora (1861, 1865—68), umjereni unionist.

dobu, gdje još ništa stalno nije, i nitko za sad još ne zna kojim će pravcem sudbina Austrije krenuti; to će se tek uvidjeti kad se mir sklopi i Rusija sa svojim smjerom na vidik iziđe. Meni se sve čini, da Pruska i Rusija dogovorno rade; kad prva bude gotova sa svojim poslom, pri kom ju očevidno Rusija pomaže, jer bi mi drugčije pomagali Francezku, početi će Rusija svoj na Istoku a pri tom će nju opet Pruska pomagati držeći nas na uzdi. U takvih okolnostih neima alliance među nam i Njemačkom. To je moje i mnogih mnjenje, barem isto tako temeljito kao Hellenbachovo.

Izišla je od samoga cara (dakako uplivom Andrassy-Rauchovim) zapovied na ratno ministarstvo, da se ni jedan činovnik, koji je bio odušten iz službe u Provincijalu, neima namjestiti u Krajini; usljed tog ni Brlić,¹¹¹ bivši od vojnog zapovjedništva zagrebačkog predložen za odvjetnika u Brodu, nije to mjesto dobio.

Zatočniku o glavi rade. Na zahtjev Andrassy-Rauchov rado bi mu našli u onih člancih, radi kojih je bio na sudu, zločin veleizdaje. Zato nije odluka sudbena potvrđena; vjetar odavle piri, a kroz same careve dvore!

Liepi pozdrav od nas svijuh na vas sve.

Vaš

Pr (Petar Preradović)

U Beču, 27. listopada 1870.*

XXXV.

M. KLAJČ — M. MRAZOVIĆU

»Velecijeni prijatelju,

Primio sam Vaše štovano i zanimivo pismo od 11. studenog. Nacrt programa o komu ste se predbježno dogovorili na sastanku u vojnom Sisku dopada mi se u tom, što mu je glavna idea spojenje svih južnih Slavenah što u Austriji žive u jedno političko tijelo.¹¹² Ali nije bistro, kako da se to izvede; pak baš, dokle se bolje neopredjeli i dokle se čvrst naslon i temelj tomu ne nađe, izvedenje isto nemogućim mi se čini. Bez Njemaca, bez Mađara, a i bez znati kako o tome Česi i Poljaci misle, nije moguće praktične radnje na čisto pozitivnom političkom polju. Može biti da vi znate stvari koje ja ne znam, a može biti da će se sve bolje utanačiti na dođućem sastanku; ali dok toga ne bude, ne čini mi se shodno pitanje o stvari u listovima govoriti, osim to i širiti spasonosnu ideu o jedinstvu jugoslavenskoj. Da smo svi u svojoj kući na čistu i jedini, lasno bi bilo predloženim pravcem svojski udariti. Ali Sloveni (Slovenci) imadu Niemce, vi mađarone, mi talijanaše; a to su vam sve têtes de colonne dušmanske, koje, od odozgor poduprte, neprestano ruju i svaki rodoljubni rad kvare. Nami svim dakle najveća briga ima biti narodnu svijest dizati, i to u ime jedne velike ideje, i tako nastojati da kukolj iztribimo i polje za ozbiljno političko djelovanje pripravimo. U tomu nas i vanjske okolnosti pomoći mogu, u koliko nam u prilog budu da nas moralno okriepe.

¹¹¹ Andrija Torkvat Brlić (1826—1868), odvjetnik; narodnjak, političar i publicist.

¹¹² Riječ je o sastanku hrvatskih i slovenskih narodnjaka/političara u vojnom Sisku 7. i 8. studenog 1870. Usp. o tome. P. Korunić, *Jugoslavenska ideologija u hrvatskoj i slovenskoj politici (hrvatsko-slovenski politički odnosi 1848—1870)*, Zagreb 1986, 385.

Pak jest i drugo. Vaš program osniva se na hipotezi obstanaka Austrije u sadašnjem svom biću. A ta hipoteza, u koliko je temeljita osobito danas iza nje-mačkih pobjeda, i iznenadnog probuđenja istočnog pitanja usljed ruske note? U ovakoj neizvjesnosti mučno je program izvađati, izvan što se tiče temelja, to jest narodnog bića i narodne samosvojnosti.

Ja ću nastojati doći u Ljubljanu na 1. dođućeg (1. prosinca);¹¹³ ali valja da znate, da su amo u nas vanredno strahovita vremena. Može se reći da ni jedan parobrod ne stiže redovito, a neki do dva i tri dana zakasne. Ako dođem, osjest ću kod *Elefanta* (hotel; P. K.). U toliko pišem Danilu u Beč da i on svakako tu bude.

Da ste mi zdravo i sa velikim poštovanjem ostajem

Vaš
Miho Klaić

Zadar, 19. studenog 1870.«

XXXVI.

K. VOJNOVIĆ — M. MRAZOVIĆU

»Čestiti moj kume i prijatelju!

Primio sam prijateljsko tvoje sažalovanje za koje srećna ti hvala od strane moje i supruge, toliko tebi koliko plemenitoj gospođi, gospođici i Lacku.

Štio sam pomnivo tvoj nacrt,¹¹⁴ te ga prosljedio Pavlinoviću. Slažem se s onim nazorim, ali mi se čini da se neće dati izvesti. Sve je prekasno. Niti Niemci niti Mađari neće popustiti, osobito prvi, kad se radi o Slavenima. Kranjska im je prolazak do Jadranskog mora, na koje nijemština teži. Bog zna koje ogromne kombinacije se spravljaju, tako da će raspršiti i osujetiti svako ljudsko predviđanje. U toliko, čini mi se da ono što je sada za Hrvate neposredno potrebno, jest agitacija za nove izbore zagrebačkog sabora. Kad ćete imati većinu, tada će se dati izvesti što od vaših nazorah. Ne mislim da Hrvati mogu upotriebiti željeznu politiku Čeha, i cijenim da, rebus sic stantibus, naputak preporučen od pisca na Dravi u *Zatočniku* jedino je izvedljiv, te može poboljšati vaše neuztrpljivo stanje.

Ti znaš da nam prieti drugo izdanje Giskrina vladanja. Ne bi, dakle, bilo shodno da se *Nazionale* za sada upliće u takvu raspravu. Izložio bi stranku gubitku sadašnjeg trpljivog stanja bez ikakve koristi.

U ostalom, ne uvjeravaju me razlozi za koje bi se imalo za sada u novinama pobiti onaj program, te bi to još više ogorčilo Mađare. Taj strastveni narod postupa kao zvjer sa svojim protivnicima. Od druge pak strane ja sam ti od one skule, koja ne dopušta da se misli jednu a kaže drugu, a cijenim da je via recta iskrenost probitačnija u politici, nego se misli.

Mimoići mukom svoje namjere dok ne dođe shodno vrijeme, to se može. Vi ne možete misliti kako nas more dijeli. Pretnja putovanja zimi velika je. Predložio sam Klaiću, da bi najbolje bilo da Danilo i brat mi Đuro dođu u Ljubljanu, jer su bliže. Da bi mogao Klaić doći, koji ipak nije daleko, ništa bolje. Niti ja, niti — po onom što cijenim — don Mijo ne možemo.

¹¹³ U Ljubljani se od 1. do 3. prosinca 1870. održao prvi kongres jugoslaven-skih političara, kojem su prisustvovali mnogi hrvatski i slovenski narodnjaci. Usp. o tome: Korunić, *Jugoslavenska ideologija*, n. dj., 392.

¹¹⁴ To je politički program, koji su prihvatili hrvatski i slovenski političari (7. i 8. studenog 1870) u vojnom Sisku. Usp. o tome: Korunić, *Jugoslavenska ideolo-gija*, n. dj., 385.

U svoje vrijeme molit ću te za dva slova o uspjehu vašega sastanka. Srčani poklon tvojoj supruzi i ostalim ukućanima. Piši mi jesi li primio fotografiju našeg sabora. Pozdravi mi puno Mazuru.

Tvoj prijatelj i kum
Kosta Vojnović

U Spljetu, 21. studenog 1870.«

XXXVII.

K. VOJNOVIĆ — M. MRAZOVIĆU

»Mili moj kume i pobratime!

Neću da mimoiđe 1870. godina bez da tebi i milostivoj gospođi i cijeloj obitelji ne nazivljam u ime moje i (moje) supruge nastajuće mlado ljeto, koje vam želimo nakićeno svakim darom Božjim.

Umiruća godina ostavlja za sobom krvavi trag, uslied kojeg strašim se da pravo, i sloboda poštena, i narodnost iskrena, neće brzim korakom napredovati. Satrenje Francuske, i svemogućnost Njemačke, a razuzdanost Talijanske, neće dobrim plodom ploditi ovoj razmaženoj Europi.

Hoće li se oživotvoriti ljubljanski sastanak, ili ostati piu desiderium, to će puno ovisiti od događaja. Treba da temeljna idea tomu sastanku uhititi korijen u čuvstvo naroda, da postane djelom. Za to se iziskuje vremena, a događaji svietski vrte svoje kolò, koje se ne da ustaviti. Ne zaboravljajmo Hrvatsku, koja nije još sastavljena, niti je osvojila još duhove u cijeloj Dalmaciji, a kamo li Slovenija, koja se ne pozna u narodu ni po imenu.¹¹⁵ U politici praviti sebi ilusije, isto je kao spravit se na neizbježivi fiasco — kako kažu Talijanci.

Dobro je u toliko da su se pokazali i u ovoj prigodi Srbi u svom pravom običaju.¹¹⁶

Sva moja obitelj pozdravlja srčano tvoju, a osobito milostivu gospođu i gospođicu. Spomeni me molim te Račku, Daničiću, Jagiću, Torbaru, i nazivljam im u moje ime mlado ljeto.

A ti, moj kume i prijatelju, ne zaboravi na ovom kraju biedne nam domovine tvog iskrenog pobratima

Kostu Vojnovića¹¹⁷

U Spljetu, 31. prosinca 1870.«

¹¹⁵ Valja istaći da ova tvrdnja K. Vojnovića nije točna. Očito da mu događaji u Sloveniji, posebno razvoj narodnog pokreta od 1867. do 1870, nisu bili poznati: a to je razdoblje od prvih pobjeda na izborima za zemaljske sabore do taborskog pokreta u Slovenaca.

¹¹⁶ Iako je M. Mrazović pozivao Srbe iz Ugarske na politički sastanak u Sisak i u Ljubljani, oni se na prvi nisu odazvali, a drugom je prisustvovao samo književnik Laza Kostić.

¹¹⁷ Na kraju valja reći da s ovim prilogom nismo iscrpili svu građu o događajima u Dalmaciji koja se čuva u ostavštini M. Mrazovića i u Arhivu JAZU uopće. Ovo je samo mali doprinos osvjetljavanju lika M. Pavlinovića u povodu stogodišnjice njegove smrti (1887—1987).

Zusammenfassung

ZUR KENNTNIS DES POLITISCHEN PROGRAMMS DER NARODNA STRANKA (VOLKSPARTEI) IN DALMATIEN (1869—1870)

Petar Korunić

In der vorliegenden Arbeit sind Dokumente aus dem Nachlaß von M. Mrazović (Zagreb, Archiv der Jugoslawischen Akademie der Wissenschaften und Künste XV 46 B) veröffentlicht. Es handelt sich dabei um Briefe und politische Programme bekannter Politiker aus Dalmatien (M. Pavlinović, K. Vojnović, M. Klaić, I. Danilo, S. Ljubiša, P. Preradović). Sie wurden an M. Mrazović adressiert und durch ihn an F. Rački und J. J. Strossmayer als prominente Mitglieder und führende Köpfe der kroatischen »Narodna stranka« (Volkspartei) weitergeleitet.

In diesem Material sind wertvolle Angaben hinsichtlich der Beziehungen der kroatischen Politiker (und ihrer »Narodna stranka«) aus Nordkroatien zu den kroatischen Politikern und Anhängern der sog. Wiedergeburtbewegung (sowie ihrer »Narodna stranka«) aus Dalmatien enthalten. Die Dokumente sind ebenfalls eine Fundgrube der neuen Ideen und politischen Programme dalmatinischer Politiker aber auch von Angaben über ihre Beziehungen innerhalb der »Narodna stranka«, den Zusammenstößen zwischen den Anhängern der »Wiedergeburtbewegung« um M. Pavlinović und K. Vojnović einerseits und den Mitgliedern der »Narodna stranka« um M. Klaić, I. Danilo, N. Nodilo und I. Vranković andererseits.

Trotz allem zeigen diese Dokumente klar, daß 1) die dalmatinischen Politiker und Anhänger der Wiedergeburtbewegung bestrebt waren, eine möglichst enge Zusammenarbeit mit den Politikern und Mitgliedern der »Narodna stranka« aus Kroatien herzustellen; 2) alle danach zweifelsfrei zusammen Programme über die Verwirklichung der kroatischen nationalen Politik entwickelt und miteinander abgesprochen haben: Programme über die Vereinigung der Segmente des kroatischen Volkes (zu einem politischen Volk — zur kroatischen Nation) sowie über die Vereinigung der kroatischen Provinzen zu einem einheitlichen kroatischen Staat; 3) sie zugleich die Idee (mit unterschiedlichem Inhalt) von der Schaffung der süd-slawischen Gemeinschaft vorgetragen haben, in der das vereinte Kroatien ein gleichberechtigtes Mitglied sein sollte.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

IZDAVAČ: Savez povijesnih društava Hrvatske

REDAKCIJSKI ODBOR

Mirjana GROSS, Zagreb
Ivan KAMPUS, Zagreb
Tomislav RAUKAR, Zagreb
Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK
Ivan KAMPUS

LEKTOR I KOREKTOR
Branko ERDELJAC

Adresa uredništva:

Savez povijesnih društava Hrvatske
Zagreb, Filozofski fakultet, Ul. Đure Salaja 3

Časopis izlazi jednom godišnje

Narudžbe šalžite na adresu:
Savez povijesnih društava Hrvatske, Zagreb, Krčka 1

Cijena ovog broja iznosi 5000 din.

Izdavanje časopisa sufinancira
Samoupravna interesna zajednica za znanstveni rad SRH

Tisak Štamparskog zavoda »Ognjen Prica« u Zagrebu — travanj 1988.